

Η Φιλία στη Διεθνή Πολιτική

GÁSPÁR BÍRÓ

Περίληψη

Γιατί συμβαίνει, στις θεωρίες για διεθνή ζητήματα, να επικρατεί κυρίως η διαμάχη για προνόμια και η επακόλουθη εχθρότητα και ο ανταγωνισμός παρά η διερεύνηση μιας ενδεχόμενης φιλίας; Είναι επειδή στην πραγματική ζωή το πρώτο επισκιάζει το τελευταίο, που θεωρείται η εξαίρεση; Πολιτική ναι, αλλά φιλία μεταξύ εθνών; Οι αρχαίοι Έλληνες λάτρευαν να εικάζουν για την ιδανική φιλία, περιορισμένη στην ιδιωτική ζωή και στους ενήλικες, ελεύθερους άνδρες. Αναφορικά με τις σχέσεις μεταξύ πολιτικών μονάδων η ιδέα της φιλίας χρησιμοποιούταν υπό στρατηγική έννοια. Ποιοι είναι ή θα ήταν φίλοι μας στην προετοιμασία και κήρυξη πολέμου, και τι θα επακολουθήσει; Η φιλία στα θέματα της πόλης δεν αποκλειόταν, αλλά αφορούσε κυρίως στη συντροφικότητα. Αυτοί ήξεραν επίσης πως οι θεοί δεν γίνονται φίλοι των ανθρώπων, οι τύραννοι δεν έχουν φίλους, και η αληθινή φιλία είναι αδύνατο να βασίζεται στη φαυλότητα. Οι αυτοκρατορίες ακόμα δεν χρειάζονται φίλους. Μπορείς να τους προσφέρεις την αφοσίωση και τις υπηρεσίες σου αλλά όχι τη φιλία σου. Έπειτα, στο δυτικό τμήμα της Ευρώπης, ήταν η θρησκεία και η συγγένεια μεταξύ των μοναρχών και της αριστοκρατίας που ενδυνάμωνε την αμοιβαία στήριξη. Φυσικά, το συμφέρον πάντα έπαιξε κάποιο ρόλο. Από τον 19^ο αιώνα το διεθνές σύστημα άρχισε να αφομοιώνει ταχύτατα τη λογική της ελεύθερης αγοράς, και το αγενές υλικό συμφέρον πρωτοστατούσε σε πολλούς τομείς. Δεν υπάρχει φιλία στις επιχειρήσεις, όπως λέμε, συνεπώς, όπως κάποιοι μπορεί να συμπεράνουν, δεν υπάρχει φιλία στα διεθνή ζητήματα. Υπάρχει ανάγκη για αυτή, ωστόσο. Η εκτεταμένη χρήση της έννοιας, ακόμα και στον απογοητευμένο 20^ο αιώνα, αποτελεί απόδειξη για αυτό. Η αναζήτηση και μόνο φίλων στις διακρατικές υποθέσεις είναι πρόκληση, και μια προσπάθεια με ενδιαφέρον για όλους. Αυτό το άρθρο αποσκοπεί να θέσει ερωτήματα για αυτά τα ζητήματα, παρά να προτείνει λύσεις.

Λέξεις-Κλειδιά: ανταγωνισμός, εχθρότητα, φιλία, φιλικές σχέσεις μεταξύ κρατών, αντιπαλότητα, πολιτική μεταξύ εθνών, κρατική μοναξιά, κρατική ασημαντότητα.

*

Η αντιπαλότητα μεταξύ ατόμων, που κάποιες φορές εξελίσσεται σε έναν αμείωτο ανταγωνισμό είναι τελικά θέμα θέλησης. Ένα πλήθος εξωτερικών περιστάσεων, καθώς και η τύχη, η αντιπάθεια, ή άλλα συναισθήματα μπορεί να συντρέχουν σε τέτοιες περιπτώσεις, άλλα η θέληση είναι καθοριστική. Σχετικά με τις οργανωμένες ομάδες, παραδείγματα έχθρας μεταξύ τους είναι επαρκώς καταγεγραμμένα στην ιστορία, αν και μια κατάσταση όπου κάθε μέλος της ομάδας Α θεωρεί όλα τα μέλη της ομάδας Β ως εχθρούς και αντιστοίχως, είναι σπάνια. Το μοτίβο κατά το οποίο οι αρχηγοί αποφασίζουν ποιος είναι εχθρός ή φίλος της ομάδας (φυλή, πόλη-κράτος, αυτοκρατορία, έθνος, κράτος), επίσης χρονολογείται στις αρχές της καταγεγραμμένης ανθρώπινης ιστορίας. Επιπλέον, από αρχαιοτάτων χρόνων, υπάρχει μια πάγια άποψη ότι ένα σημαντικό και αναπόφευκτο καθήκον του ηγέτη είναι να διακρίνει τους φίλους και τους εχθρούς, φυσικά, προς συμφέρον της κοινότητας. Ηθικά ή συναισθηματικά ζητήματα, υπερηφάνεια και τιμή μπορούν να εμπλακούν εξίσου σε τέτοιες περιστάσεις. Η τιμή και το γόητρο θα πρέπει να επιβεβαιώνονται ανά διαστήματα ως σημάδι ισχύος. Η αμέλεια αυτής της επιβεβαίωσης για οποιονδήποτε λόγο μπορεί να ερμηνευθεί ως αδυναμία.

Μια περίπτωση έχει περιγραφεί από το Θουκυδίδη στο διάλογο Αθηναίων-Μηλίων. Αντιμέτωποι με το σταλμένο από θέση ισχύος τηλεσίγραφο των Αθηναίων πρέσβων και υπό την απειλή αφανισμού, οι Μήλιοι εξέφρασαν την επιθυμία τους να παραμείνουν ουδέτεροι στον πόλεμο των πρώτων με τη Σπάρτη, έχοντας γνώση της μικρής πιθανότητας επιτυχίας. «Ωστε δε θα δεχθείτε, μένοντας εμείς ήσυχoi, να είμαστε φίλοι αντί εχθροί, σύμμαχοι όμως κανενός από τους δυο σας;» είπαν οι Μήλιοι. Η αυτοκρατορική απάντηση ήταν:

«Όχι, γιατί δε μας βλάπτει τόσο ή έχθρα σας όσο η φιλία σας. Η φιλία σας, στα μάτια των υπηκόων μας, θα ήταν απόδειξη αδυναμίας μας, ενώ το μίσος σας απόδειξη της δύναμής μας»¹.

Το ελληνικό *φίλος* δηλώνει ακόμα τη γνωριμία, το σύντροφο, ένα φίλο σε καιρό πολέμου, ή έναν επισκέπτη. Η λέξη *φιλία* είχε επίσης διάφορες έννοιες ανάλογα με τα συμφραζόμενα: αγάπη μεταξύ των μελών της οικογένειας, μεταξύ φίλων, ως η επιθυμία ή απόλαυση μιας δραστηριότητας (η αγάπη της σοφίας, φιλοσοφία), όπως επίσης και οι σχέσεις μεταξύ εραστών.

Παρά την ευρεία βιβλιογραφία από την αρχαιότητα δεν βρισκόμαστε πιο κοντά στην επίλυση του μυστηρίου της φιλίας από ότι ήταν οι πρώτοι κλασικοί. Ο Montaigne εύγλωττα συνόψισε αυτό που ήταν γνωστό πολύ πριν από αυτόν:

Αν κάποιος με πίεζε να εξηγήσω γιατί τον αγαπώ, νομίζω δεν θα μπορούσε να εκφραστεί διαφορετικά, παρά απαντώντας: επειδή ήταν αυτός, επειδή ήμουν εγώ. Δεν ξέρω ποια ανεξήγητη και μοιραία δύναμη υπάρχει, πέρα από ό,τι μπορώ να φανταστώ, που προκάλεσε αυτή την ένωση².

Η μαγεία της φιλίας μας γοητεύει όσο και παλιότερα.

Δεν θα προσπαθούσα εδώ ούτε μια σύντομη ανασκόπηση της περίτεχνης ελληνικής και ρωμαϊκής σκέψης για τη φιλία. Μια παρατήρηση, όμως, φαίνεται να είναι δόκιμη. Με όλες τις ασάφειες των διαφόρων μεταφράσεων στις σύγχρονες ευρωπαϊκές γλώσσες, είναι ασφαλές να υποστηρίξουμε πως ανά τους αιώνες οι κλασικοί έχουν ασχοληθεί πραγματικά με οτιδήποτε σχετίζεται με το θέμα, και έχουν θέσει ένα πλαίσιο εικασιών το οποίο δεν έχει ξεπεραστεί έκτοτε³.

Η *Ιλιάδα* περιέχει τα βασικά πρότυπα προσωπικών και ενδοομαδικών σχέσεων που καλύπτονται από την έννοια της συντροφικότητας και της φιλίας στον πόλεμο. Η εχθρότητα και η φιλία ήταν υψίστης σημασίας για τη ζωή ενός ήρωα, την ψυχοσύνθεση και το γόητρό του. Η ιστορία του Αχιλλέα και του Πατρόκλου συνεχίζει να γοητεύει ως μια ιδανική σχέση μεταξύ φίλων, ελεύθερων ανδρών και πολεμιστών έτοιμων για την υπέρτατη θυσία για χάρη του άλλου. Περιγράφοντας ένα μακροχρόνιο, καταστροφικό και ανώφελο πόλεμο, οι επαναλαμβανόμενες αναφορές του έπους εκτείνονται από την αδελφικότητα στον πόλεμο ως τη δυνατότητα ύπαρξης φιλίας μεταξύ ομάδων και πολιτικών μονάδων, μερικές φορές με τη μορφή μιας συμμαχίας εναντίον ενός κοινού εχθρού. Ποιος είναι εχθρός, και πιο σημαντικά, ποιος είναι φίλος, και πόσο σταθερά είναι αυτά τα χαρακτηριστικά είναι ένας μόνιμος γρίφος όταν οι ιεραρχίες μεταβάλλονται και η τύχη μπορεί να παίξει ένα κρίσιμο ρόλο, όπως στη πολεμική αντιπαράθεση. Στο Βιβλίο 7 για παράδειγμα, υπάρχουν δύο, λιγότερο γνωστοί στίχοι ανοιχτοί για διαφορετικές ερμηνείες, όπως αντικατοπτρίζεται, μεταξύ άλλων, στις υπάρχουσες διαφορές σε ποικίλες μεταφράσεις. Μια από αυτές τις ερμηνείες μπορεί να αφορά στη σχετικότητα της αντιπαλότητας και της φιλίας μέσα σε ομάδες πολεμιστών. Οι σημερινοί εχθροί θα μπορούσαν να είναι οι αυριανοί φίλοι, καθώς το αντίθετο μπορεί επίσης να συμβεί. Μια άλλη ανάγνωση δείχνει ότι ο πόλεμος εκλαμβάνεται διαφορετικά από τους απλούς στρατιώτες, απ' ότι από τους κυβερνήτες τους. Το εν λόγω επεισόδιο του Βιβλίου 7 είναι η πρόταση του Έκτορα στους Αχαιοούς όταν φτάνουν στους εμπολέμους νέα για ανακωχή. Η πρώτη πιθανή ερμηνεία φαίνεται καλύτερα στη μετάφραση του Alexander Pope. Ο Έκτορας κλείνει το λόγο του με μια προσφορά και μια πρόταση, μια επιθυμία: «Αλλά άφησέ μας, αυτή την αλησμόνητη ημέρα, να ανταλλάξουμε κάποιο δώρο: ώστε να λένε η Ελλάδα και η Τροία, 'Όχι μίσος, αλλά δόξα, έκανε αυτούς τους αρχηγούς να φιλονικήσουν' και κάθε γενναίος εχθρός ήταν στην ψυχή του φίλος»⁴.

Μια άλλη μετάφραση αναφέρει: «Άφησέ μας, ακόμα, να ανταλλάξουμε δώρα, ώστε να λέγεται μεταξύ Αχαιών και Τρώων, 'Πολέμησαν με δύναμη και μένος, αλλά μόνιασαν και χώρισαν φιλιωμένοι'»⁵. Η δόξα παρουσιάζεται εδώ ως το κύριο κίνητρο της μάχης μεταξύ Αίαντα και Έκτορα, όπως πολλών πολέμων. Μόλις εξασφαλιστεί η δόξα, μπορεί να ανοίξει το δρόμο για τη γενναιοδωρία, τη συμφιλίωση και ακόμα και τη φιλία, όπως σε αυτή την εκδοχή: «ώστε πολλοί των Αχαιών και των Τρώων να πουν: 'Οι δύο τους

¹ *The Landmark Thucydides. A Comprehensive Guide to the Peloponnesian War*. Ed. By Robert B. Strassler, with an Introduction by Victor David Hanson. Simon and Schuster, New York 1996. 5.94-5.95.

² Montaigne: *On friendship. Essays of Montaigne. Vol. 2*. Trans. Charles Cotton, revised by William Carew Hazlett. New York: Edwin C. Hill, 1910. Ο «κάποιος» ήταν ο Étienne de La Boétie.

(http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=108&layout=html)

³ Για να καταλάβουμε την περιπλοκότητα του θέματος και τον ανοιχτό χαρακτήρα των σχετικών συζητήσεων φτάνει να συμβουλευτούμε το βιβλίο του David Konstan με τίτλο *Friendship in the Classical World* (Cambridge-New York, Cambridge University Press, 1997).

⁴ *The Iliad of Homer* Translated by Alexander Pope, with notes by the Rev. Theodore Alois Buckley, M.A., F.S.A. and Flaxman's Designs. 1899 (<http://www.gutenberg.org/files/6130/6130-h/6130-h.html#toc42>)

⁵ *The Iliad of Homer*. Αποδίδεται στα αγγλικά προς χρήση αυτών που δεν μπορούν να διαθέσουν το πρωτότυπο. Samuel Butler. Longmans, Green and Co. 39 Paternoster Row, London. New York and Bombay. 1898.

πολέμησαν σε καρδιοφάουσα μάχη, άλλα έπειτα συμφιλιώθηκαν κι έφυγαν φιλωμένοι»⁶. Η μετάφραση που εκδόθηκε το 1974 στην Οξφόρδη τόνιζε την αποφασιστικότητα: «Ας κάνουμε ο ένας στον άλλο αλησμόνητα δώρα, και ύστερα θα λένε, μεταξύ Αχαιών και Τρώων: ‘Αυτοί οι δύο πολέμησαν και ήταν ανυποχώρητοι στη μάχη σώμα με σώμα, κι όμως χώρισαν φίλοι’»⁷. Η εκδοχή του Hobbes είναι επίσης λιτή: «Αυτοί οι δύο άντρες πολέμησαν και ήθελαν το θάνατο ο ένας του άλλου, αλλά χώρισαν φίλοι»⁸. Η εξήγηση μπορεί κάλλιστα να έγκειται στην παρατήρηση του Douglas L. Cairns που σχολίασε κάποιες πηγές πάνω στο θέμα μέσα στο δοκίμιό του ως εξής: η φιλία, ή *φιλότης* «μπορεί να βρίσκεται εκεί που δεν υπάρχει δεσμός αίματος· ειδικότερα, τα επιφανή στελέχη των αντιπάλων στρατών στην Τροία είναι φίλοι μεταξύ τους και αυτός ο δεσμός φιλίας επιβάλλει να αναγνωρίζουν αμοιβαία την τιμή του άλλου»⁹.

Παρά τις προόδους κατά τον 5^ο και 4^ο αιώνα π.Χ. προς ένα θεσμικό και νομικό πλαίσιο που επέτρεπε μια πιο εκλεπτυσμένη διαφοροποίηση από το ανταγωνιστικό δίπολο φίλου-εχθρού, οι ασάφειες και η ρευστή φύση της φιλίας μεταξύ οργανωμένων ομάδων διατηρήθηκε. Υπάρχει μια σχολή σκέψης που υποστηρίζει πως στον αρχαίο κόσμο, και ιδιαίτερα στις ελληνικές πόλεις-κράτη, υφίσταντο τα βασικά στοιχεία αυτού που αργότερα ονομάστηκε διεθνές δίκαιο. Οι εκπρόσωποι αυτής της άποψης, μεταξύ άλλων, υποδεικνύουν τις δύο βασικές συμμαχίες των πόλεων-κρατών (η Αθηναϊκή και η Κορινθιακή Συμμαχία, 377 και 337 π.Χ. αντιστοίχως), συμφωνίες σχετικά με τη θέση των ξένων, των απεσταλμένων και των αντιπροσώπων και τα τυπικά που αφορούν στις δραστηριότητές τους, και τις διαφοροποιήσεις και συγκεκριμένη ορολογία των συνθηκών μεταξύ των ελληνικών πόλεων-κρατών. Το ερώτημα κατά πόσο η φιλία και η συμμαχία ήταν διαφορετικές έννοιες και εμφανιζόντουσαν σε συμφωνίες με διαφορετική ισχύ στον αρχαιοελληνικό κόσμο δεν μπορεί πιθανώς να απαντηθεί ολοκληρωμένα. Πράγματι, αποτελεί ένα ζήτημα που έχει σημασία και στις μέρες μας. Για παράδειγμα, τα μέλη του NATO είναι σύμμαχοι που δεσμευτήκαν στην ιδρυτική συνθήκη του 1949 ότι «οι Συμβάλλοντες θα συνεισφέρουν στην περαιτέρω ανάπτυξη των ειρηνικών και φιλικών διεθνών σχέσεων ενισχύοντας τους ελεύθερους θεσμούς τους, (...)». Εξυπακούεται λοιπόν πως θεωρούν τους εαυτούς τους και φίλους;

«Η πιο στοιχειώδης μορφή μιας ελληνικής συμμαχίας ήταν μια *φιλία*, ή μια συνθήκη φιλίας», γράφει ο David Bederman, φοιτητής αρχαίου διεθνούς δικαίου. Συνεχίζει αναφέροντας μετά την παρουσίαση μιας τέτοιας συνθήκης ότι «Η φιλία ήταν προφανώς διαφορετική από τη συμμαχία. Δηλαδή, δύο πολιτείες μπορούσαν να είναι φίλοι, αλλά όχι σύμμαχοι», που θα μπορούσε κάλλιστα να ισχύει. Αυτό που είναι ασαφές είναι μέχρι ποιο σημείο μια συνθήκη συμμαχίας ή μια διακήρυξη φιλίας οδηγεί σε ισχυρότερους δεσμούς μεταξύ των εταίρων από ότι οι συμβατικές υποχρεώσεις. Βλέποντας μια συμμαχία ως νομικό οικοδόμημα, μια σύμβαση προϋποθέτει την εκ των προτέρων αποδοχή της πιθανότητας αθέτησης αυτής, ή, πιο ήπια, μη συμμόρφωσης ενός από τους εταίρους, κάτι μάλλον συνηθισμένο. Η μη συμμόρφωση μπορεί να είναι αποτέλεσμα γεγονότων ή περιστάσεων πέραν της θελήσεως των συμβαλλόντων. Η φιλία στον αρχαίο κόσμο φαίνεται να είναι μια ευρύτερη έννοια, όπως έχουμε δει, και στις διαπροσωπικές σχέσεις και μεταξύ οργανωμένων ομάδων. Δεδομένης της ενισχυμένης ηθικής φύσης της φιλίας, η αθέτησή της δεν θα πρέπει να επιφέρει μόνο νομικά ζητήματα: η αδυναμία αλληλοβοήθειας σημαίνει προδοσία της φιλίας και έχει πλήθος συνεπειών μεγάλης κλίμακας. Σε έναν κόσμο όπου για ασφάλεια οι κοινότητες έπρεπε να στηρίζονται βασικά στις δυνάμεις τους, ο φόβος της προδοσίας από φίλους επαύξανε απίστευτα την αξία ενός έμπιστου φίλου. Υπό αυτές τις συνθήκες, μια αθέτηση της φιλίας δεν ήταν μόνο ηθικά καταδικαστέα, αλλά επιπλέον ένα ειδεχθές έγκλημα εναντίον της κοινότητας στο σύνολό της. Η προδοσία θεωρούταν πάντα μείζον έγκλημα όταν διαπραττόταν από κάποιον του οποίου η αφοσίωση ήταν δεδομένη ή εύλογα αναμενόμενη.

Το ζήτημα φαίνεται όντως διαφορετικό αν μια διακήρυξη φιλίας σκοπεύει απλά να τονίσει την έλλειψη έχθρας. Ακόμα και σε αυτή την περίπτωση, ωστόσο, υπάρχει μια ειδική κατάσταση: η ουδετερότητα. Όπως υπογραμμίζει ο Bederman: «Η ουδετερότητα, λόγω αντίθετων συμφωνιών φιλίας, είχε κάποιο κόστος. Ένας φίλος όλων δεν ήταν φίλος κανενός»¹⁰.

*

⁶ Homer. *The Iliad with an English Translation* by A.T. Murray in two volumes. Cambridge, MA., Harvard University Press; London, William Heinemann, Ltd. 1924.

⁷ Homer: *The Iliad*. Oxford, Oxford University Press, 1984, 121.

⁸ *The English Works of Thomas Hobbes of Malmesbury. Homer: Iliad and Odyssey [1939]*. First Collected and Edited by Sir William Molesworth. London, Bohn, 1839-45. 11 vols. Vol. 10.

http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=773&layout=html#chapter_90079

⁹ Douglas L. Cairns: *Affronts and Quarrels in the Iliad in Oxford Readings in Homer's Iliad*. Ed. by Douglas L. Cairns. New York, Oxford University Press, 2001, 209-10.

¹⁰ David J. Bederman: *International Law in Antiquity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001, 159; 161.

Το ερώτημα τι είναι φίλος παραμένει ανοικτό στο διάλογο του Πλάτωνα, *Λύσις*, ή *Περί Φιλίας*, την παλαιότερη τέτοια συνθήκη στην ελληνική. Ο Σωκράτης συνοψίζοντας τη συζήτηση λέει: «Τώρα τα καταφέραμε, Λύσι και Μενέξευε (...) αλλά το τι είναι φίλος δεν μπορέσαμε ακόμη να το βρούμε!»¹¹.

*

Ο Αριστοτέλης και στα Ηθικά Νικομάχεια (HN) και στα Ηθικά Ευδήμεια (HE) αφιέρωσε εκτενή, πλούσια και εν μέρει επαναλαμβανόμενα εδάφια στη φιλία. Τρία σημεία θα πρέπει να τονιστούν εδώ από την περίτεχνη συζήτηση για τις μορφές, το περιεχόμενο και τις προϋποθέσεις της φιλίας μεταξύ ατόμων, αρχόντων και αρχόμενων, συγγενών, θεών και ανθρώπων. Ένα είναι η αγάπη· το άλλο είναι το ζήτημα της δικαιοσύνης μεταξύ φίλων, και έπειτα, αν οι θεοί έχουν ή μπορούν να έχουν φίλους μεταξύ των ανθρώπων.

Ως ζήτημα αρχής, ο Αριστοτέλης δηλώνει: «{η φιλία}... είναι αρετή, και είναι εξάλλου αναγκαία για τη ζωή. Διότι κανείς δεν επιλέγει να ζήσει χωρίς φίλους, και αν έχει όλα τα άλλα αγαθά (...)».

Η φιλία εμφανίζεται εκεί που υπάρχει αγάπη: «το να αγαπάς είναι μια δραστηριότητα – η δραστηριότητα της φιλίας», γράφει στα HE (1237a). Η αγάπη μπορεί να εκδηλωθεί με πολλούς τρόπους, και αυτοί καθορίζουν τους τύπους ή τα είδη φιλίας – τρία, σύμφωνα με τον ίδιο. Οι πολιτικές κοινότητες προς όφελος των μελών τους υποθέτουν τη φιλία μεταξύ των πολιτών, κάτι που ίσως ακούγεται αμφιλεγόμενο σήμερα, αλλά ταίριαζε στο πνεύμα εκείνων των καιρών:

«Η φιλία φαίνεται να κρατά τα κράτη ενωμένα, και οι νομοθέτες να φροντίζουν περισσότερο για αυτή απ' ό,τι για τη δικαιοσύνη· γιατί η ομοφωνία φαίνεται να μοιάζει με τη φιλία, και σε αυτό στοχεύουν περισσότερο από κάθε τι άλλο, και εκδιώκουν τη διχόνοια ως το χειρότερο εχθρό τους».

Η υπόθεση αυτή ενισχύεται από το ευρέως γνωστό δεύτερο μέρος της πρότασης που αναφέρει:

«και όταν οι άνδρες είναι φίλοι δεν χρειάζονται τη δικαιοσύνη, ενώ όταν είναι δίκαιοι έχουν ανάγκη και τη φιλία, και η πιο αληθινή μορφή της δικαιοσύνης θεωρείται φιλική ιδιότητα» (1155 a 1)¹².

Οι φίλοι δεν πρέπει να αδικούν ο ένας τον άλλο· συνεπώς δεν είναι απαραίτητη η διορθωτική παρέμβαση. Όπως εξηγεί ο Αριστοτέλης στα HN σχετικά με την πολιτική δικαιοσύνη, «τα πράγματα που είναι δίκαια βάσει σύμβασης και σκοπιμότητας είναι παρόμοια μέτρα», και «αντίστοιχα τα πράγματα που δεν είναι δίκαια εκ φύσεως αλλά από ανθρώπινη θέσπιση δεν είναι παντού ίδια, αφού οι θεσμοί επίσης δεν είναι ίδιοι (...)». Υπό αυτή την έννοια μια πράξη δικαιοσύνης «αν και ο γενικός όρος είναι μάλλον 'δίκαιη πράξη', και 'πράξη δικαίου'» σημαίνει πραγματικά «διόρθωση μιας αδικίας» (1134β). Στην πόλη ήταν δυνατές τέτοιες διορθώσεις, όπως είναι στα σύγχρονα κράτη, αλλά συνήθως όχι στο πλαίσιο πολιτικών μονάδων και οργανωμένων ομάδων.

Υπάρχουν ειδικές μορφές φιλίας που βασίζονται στην υπεροχή. Ο Αριστοτέλης σε τέτοιες περιπτώσεις είναι μάλλον παραχωρητικός για το ότι η αληθινή φιλία χρειάζεται πλήρη ισότητα. Όπως γράφει στα HE:

Όμως μια άλλη έκφανση αυτών των ειδών είναι η φιλία βάσει υπεροχής, όπως αυτή του θεού προς έναν άνδρα, επειδή αυτό είναι ένα διαφορετικό είδος φιλίας, και κυρίως ενός άρχοντα και ενός αρχόμενου· όπως ακριβώς και η αρχή της δικαιοσύνης μεταξύ τους είναι διαφορετική, καθώς αφορά σε αναλογική και όχι σε αριθμητική ισότητα.

Οι σχέσεις μεταξύ οργανωμένων ομάδων και πολιτικών μονάδων δομούνται κυρίως πάνω σε ανισοροπίες και ανισότητες. Αν μπορεί να υπάρξει αληθινή φιλία και αγάπη σε τέτοιο πλαίσιο θα πρέπει να είναι καθολική και συμμετρική, όπως κατέληξαν οι επόμενοι αιώνες. Η αγάπη των αδυνάτων είναι αναμενόμενη, και κάποιες φορές αποκτιέται. Οι πολλοί μπορούν να αγαπούν τον ένα, αλλά ο ένας δεν μπορεί να δείξει την αγάπη του στον καθένα ξεχωριστά. Ο Αριστοτέλης παραδέχεται:

Διότι θα ήταν αστείο να κατηγορήσει κάποιος το θεό επειδή δεν ανταποδίδει την αγάπη με το ίδιο τρόπο που τη δέχεται, ή ένας υποτελής να κατηγορήσει περί αυτού έναν ηγέτη· γιατί είναι ο ρόλος του ηγέτη να αγαπιέται, όχι να αγαπά, ή αλλιώς να αγαπά με κάποιον άλλο τρόπο (HE, 1238β)¹³.

¹¹ *Lysis in Plato. Complete Works*. Ed., with Introduction and Notes, by John M. Cooper. Hackett Publishing Company, Indianapolis/Cambridge, 1997, 707.

¹² Τα αποσπάσματα είναι από το: *The Basic Works of Aristotle*. Ed. by Richard McKeon. New York, The Modern Library, 2001 {1941}

¹³ Τα αποσπάσματα είναι από το: Αριστοτέλης, *Ηθικά Ευδήμεια*. In *Aristotle. Aristotle in 23 Volumes*, Vol. 20. Translated by H. Rackham. Cambridge, Harvard University Press; London, William Heinemann Ltd. 1981. (διαθέσιμο στο <http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=Perseus:text:1999.01.0050>)

Δηλαδή, μπορείς να είσαι φίλος του πλήθους, ή ακόμα και του ανθρωπίνου γένους, αλλά δύσκολα συμβαίνει το αντίστροφο.

Υφίστανται κάποιες συζητήσεις για τις απόψεις του Αριστοτέλη αναφορικά με την πιθανότητα ύπαρξης φιλίας μεταξύ θεών και ανθρώπων. Σύμφωνα με κάποιο συγγραφέα, ο φιλόσοφος κατέστησε «αρκετά σαφές ότι μεταξύ θεών και ανθρώπων είναι αδύνατη η πραγματική φιλία» σε ορισμένα εδάφια και των δύο Ηθικών¹⁴. Αυτή η θεωρία πιθανόν να ισχύει, και αυτή η πρόταση από τα *HE* μπορεί να την υποστηρίζει: «διότι το γεγονός ότι δεν είναι στη φύση του θεού να χρειάζεται κάποιο φίλο προαπαιτεί ότι ο άνθρωπος, που μοιάζει στο θεό, επίσης δεν χρειάζεται έναν» (*HE* 1245β). Οι θεοί, ωστόσο, δεν ήταν αναισθητοι προς τον κόσμο των ανθρώπων. Όπως γνωρίζουμε, οι θεοί πολύ πριν την εποχή του Αριστοτέλη εμπλέκονταν στα ανθρώπινα πράγματα, όπως οι φιλίες, και δεν το έκαναν πάντα με δίκαιο τρόπο ή με φιλικές προθέσεις. Επί παραδείγματι, σύμφωνα με τον Ηρόδοτο, οι θεοί πρότειναν μια στρατηγικά σημαντική «φιλία» μεταξύ του Κροίσου και των Ελλήνων, με ευρύτερες συνέπειες. Οι απεσταλμένοι του πρώτου φέρονται να είπαν: «Άνδρες της Λακεδαιμόνος, Εγώ ο Βασιλιάς δέχτηκα συμβουλή από το μαντείο να κάνω τους Έλληνες φίλους μου, και επειδή ακούω πως είστε οι διαπρεπέστεροι των Ελλήνων, υπακούω το μαντείο ζητώντας τη βοήθειά σας. Επιθυμώ να είμαι φίλος και σύμμαχός σας, χωρίς απάτες και ύπουλες πράξεις»¹⁵.

*

Ο Κικέρων σχολιάζει κατηγορηματικά πως «στην ιστορία υπάρχουν μετά βίας τρία ή τέσσερα καταγεγραμμένα ζευγάρια φίλων και σε αυτούς ελπίζω να προστεθεί η φιλία του Σκιπίωνα και του Λαίλιου και να γίνει γνωστή στις επόμενες γενιές».

Η μαγεία της φιλίας για τον Κικέρωνα έγκειτο στο ότι την θεωρούσε δώρο των θεών στους ανθρώπους. Γράφει περί αυτού ότι:

Γιατί η φιλία δεν είναι κάτι άλλο από μια συμφωνία σε όλα τα θέματα, ανθρώπινα και θεία, συνδυασμένη με αμοιβαία καλή θέληση και στοργή, και τείνω να πιστεύω πως, με εξαίρεση τη σοφία, τίποτα καλύτερο δεν έχουν δώσει στον άνθρωπο οι αθάνατοι θεοί. Συνεπώς μου φαίνεται ότι η φιλία πηγάζει μάλλον εκ φύσεως παρά από ανάγκη, και από μια τάση της ψυχής μαζί με ένα αίσθημα αγάπης παρά από υπολογισμό του κέρδους που η φιλία μπορεί να αποφέρει¹⁶.

Το *De amicitia* του Κικέρωνα αποτελεί ένα από τα πιο emphaticά κείμενα για το θέμα, αν και με έντονη πολιτική χροιά, με διαφορετική όμως έννοια από την αντίληψη του Αριστοτέλη. Μια από τις βασικές αρχές της φιλίας μεταξύ καλών ανθρώπων (και για αυτόν, όπως ουσιαστικά για όλους τους κλασικούς, μόνο οι καλοί άνθρωποι μπορούν να προσεγγίσουν την τέλεια φιλία) είναι να μην προσδοκός ή να επιτρέπεις να γίνεται το λάθος. Επιπλέον, η βαθύτερη έννοια της φιλίας δεν μπορεί να αποτελεί δικαιολογία για απιστία προς το κράτος: «Και είναι οπωσδήποτε ατιμωτικό, και δεν πρέπει να επιτρέπεται, κάποιος να υπεραμύνεται αστοχιών γενικότερα και ειδικά αυτών κατά του κράτους, ότι δηλαδή τις διέπραξε για χάρη ενός φίλου»¹⁷.

Μια διαφορετική, αλλά όχι λιγότερο περίπλοκη έννοια και νόημα της φιλίας δίδεται στα έργα των ιστορικών της αρχαιότητας. Από την πλούσια βιβλιογραφία για τις ιδιωτικές σχέσεις, λίγες αναλογίες υπάρχουν αναφορικά με την προσέγγιση σύμφωνα με την οποία οι φιλίες μεταξύ ομάδων ή πολιτικών μονάδων, εκπροσωπούμενων από τους αρχηγούς τους, ορίζονται κυρίως στρατηγικά και ως μεταβατικές επιλογές, ή καταστάσεις.

Ήταν οι καθοδηγημένοι από την ηγεμονία Ρωμαίοι που άρχισαν να μιλάνε για τη φιλία μεταξύ πολιτικά οργανωμένων ομάδων ως κάτι περισσότερο από αμοιβαία (στρατιωτική) υποστήριξη, ή, ως η απλή έλλειψη εχθρότητας. Στο πλαίσιο αυτό ευέλικτες και εξευγενισμένες θεωρήσεις της φιλίας έγιναν νευραλγικές διαδικαστικές αρχές της σταθερής και μακροχρόνιας κυριαρχίας. Η Ρώμη έγινε σταδιακά σπουδαία αν μη τι άλλο χάρη σε μια συνεχή αναζήτηση σταθερότητας στις σχέσεις με τον περίγυρο. Το *Pacta sunt servanda* ήταν ένα από τα θεμέλια αυτής της κοσμοθεωρίας και πρακτικής, με το άλλο να είναι η συντριπτική, κτηνώδης στρατιωτική υπεροχή, η οποία χρησιμοποιούταν μόνο σε ακραίες περιπτώσεις ως τιμωρία που σκόπευε στην εκμηδένιση ενός εχθρού (*debellatio*). Στα κείμενά της περί πολιτικής, η Hannah Arendt παρατηρεί, μεταξύ άλλων, ότι:

¹⁴ Lorraine Smith Pangle: *Aristotle and the Philosophy of Friendship*. Cambridge, Cambridge University Press, 2003, 81. Βλ. το σχόλιο στην υποσημείωση 5 αυτής της ενότητας: «Για μια πλήρη ανάλυση των εδαφίων στα *HN* και τα *HE* που ίσως αφήνει ανοιχτή την πιθανότητα φιλίας μεταξύ ανθρώπων και θεών, δείτε το Dirlmeier, *Aristoteles*, 521.» (Franz Dirlmeier: *Aristoteles Nikomachische Ethik, Übersetzt und Kommentiert*. Βερολίνο, Akademie-Verlag, 1967.)

¹⁵ *Hρόδοτος Ιστορία*. Βιβλίο Ι, 69. (Penguin Classics, London, revised edition of 2003, p. 31).

¹⁶ Cicero: *De Senectute De Amicitia De Divinatione*. With An English Translation. William Armistead Falconer. Cambridge. Harvard University Press; Cambridge, Mass., London, England. 1923. 6 [27]

¹⁷ *De Amicitia*, op.cit.

Η ιδέα ότι θα μπορούσε να υφίσταται κάποια άλλη εντελώς διαφορετική οντότητα ισάξια της Ρώμης σε μεγαλείο και συνεπώς αξία να μείνει στην ιστορία – μια ιδέα με την οποία ο Ηρόδοτος ξεκινάει τη διήγησή του των Περσικών Πολέμων – ήταν εντελώς ξένη για τους Ρωμαίους.

Παρά τους όποιους περιορισμούς της Ρώμης σε αυτόν τον τομέα, αναμφίβολα η ιδέα της εξωτερικής πολιτικής – της *πολιτικής* στις εξωτερικές σχέσεις – και κατά συνέπεια η ιδέα μιας πολιτικής αρχής πέρα από τα σύνορα ενός έθνους ή μιας πόλης, έχει αποκλειστικά ρωμαϊκή προέλευση. Η ρωμαϊκή πολιτικοποίηση του χώρου μεταξύ των λαών σηματοδοτεί την αρχή του Δυτικού Κόσμου – πράγματι, δημιούργησε για πρώτη φορά το Δυτικό κόσμο ως *κόσμο* (Πλάγιοι χαρακτήρες στο πρωτότυπο)¹⁸.

Ο Αππιανός μπορεί να ήταν σωστός στην εκτίμησή του για τον τρόπο με τον οποίο η πόλη εξελίχθηκε σε αυτοκρατορία, όταν έγραφε:

Η κατοχή του καλύτερου τμήματος ξηράς και θάλασσας που διαθέτουν, συνολικά αποσκοπούσε στη διατήρηση της αυτοκρατορίας τους με την άσκηση σωφροσύνης, παρά στην διεύρυνση της επιρροής τους επ' αόριστον σε πάμφτωχες και ανώφελες φυλές βαρβάρων, κάποιες εκ των οποίων έχω δει στη Ρώμη να προσφέρουν τους εαυτούς τους, μέσω των απεσταλμένων τους, ως υποτελείς, αλλά ο αρχηγός του κράτους δεν τους δέχεται γιατί δεν μπορούν να χρησιμεύσουν σε αυτό¹⁹.

Σύμφωνα με το θρύλο, όπως διηγείται μεταξύ άλλων ο Τίτος Λίβιος, όταν οι Τρώες, καθοδηγούμενοι από τον Αινεία, έφτασαν τις ακτές της σημερινής Ιταλίας και έγιναν δεκτοί από τους αυτόχθονες με «θαυμασμό για την ευγενή καταγωγή του έθνους και του ήρωα, και του πνεύματός τους, εξίσου προετοιμασμένο για πόλεμο και ειρήνη». Ο αρχηγός των Λατίνων, σύμφωνα με τη διήγηση,

διαβεβαίωσε την ύπαρξη μελλοντικά φιλίας προσφέροντας το δεξί του χέρι: και έτσι επετεύχθη συμφωνία μεταξύ των αρχηγών, και ανταλλάχθηκαν αμοιβαίοι χαιρετισμοί μεταξύ των στρατών: και ο Αινείας διασκέδασε ως φιλοξενούμενος του Λατίνου: και ο Λατίνος, παρουσία των θεών του οίκου του, προσέθεσε μια οικογενειακή συμμαχία στη δημόσια, προσφέροντας στον Αινεία την κόρη του σε γάμο²⁰.

Σύμφωνα με άλλη μετάφραση «Επετεύχθη τότε μια συμμαχία μεταξύ των ηγετών, και ανταλλάχθηκαν αμοιβαίες ευχές μεταξύ των στρατών»²¹.

Το ότι μια από τις κύριες υποχρεώσεις του ηγέτη ήταν να γνωρίζει «τη διαφορά ενός φίλου και ενός εχθρού», φάνταζε ασήμαντο στους Ρωμαίους (Λίβιος: *Βιβλίο II*, 6 - 83). Σύμφωνα με τις φυλετικές παραδόσεις, τα προαναφερόμενα τυπικά της «σύναψης φιλίας», βασισμένα στην αμοιβαία απασχόληση των αρχηγών, αποσκοπούσαν στον εξαναγκασμό όλων των μελών των εμπλεκόμενων ομάδων. Με την πάροδο του χρόνου η επιβολή τέτοιων υποχρεώσεων έχει καταστεί δύσκολη ή και αδύνατη, αλλά η προσπάθεια να επιβληθούν συνολικά – και να εφαρμοσθούν συμμετρικά στην εχθρότητα – συνεχώς ανακύπτει σε διάφορες ιστορικές περιόδους με ποικιλία επιχειρημάτων και αιτιολογιών.

Στο τέλος του Πρώτου Καρχηδονιακού πολέμου οι Ρωμαίοι, όντας νικητές μεν αλλά αποδυναμωμένοι και εξουθενωμένοι δε, αποφάσισαν να ζητήσουν ειρήνη. Οι όροι ήταν σκληροί για τους Καρχηδονίους, και ο λαός της Ρώμης έπρεπε να εγκρίνει τη συνθήκη η οποία ξεκινούσε με την πρόταση: «Θα υφίσταται φιλία μεταξύ Καρχηδονίων και Ρωμαίων υπό τους ακόλουθους όρους, αν εγκριθούν από το ρωμαϊκό λαό»²². Δεδομένων των επισυναπτόμενων όρων, ουσιαστικά υπαγορευμένων από τους νικητές (η εκκένωση της Σικελίας, άνευ όρων απελευθέρωση των Ρωμαίων αιχμαλώτων, πληρωμή σημαντικών αποζημιώσεων) η φιλία σήμαινε εμφανώς εδώ την αποχή από αντιπαλότητα στο μέλλον, και επιβεβαίωση της κυριαρχίας.

Στο Βιβλίο II 11, ο Πολύβιος περιγράφει μια από τις περιπτώσεις όταν οι Ρωμαίοι αποδεχόμενοι άνευ όρων υποταγή «εισήγαγαν μια φυλή στη φιλία τους». Σε τέτοιες περιστάσεις, ωστόσο, οι εμπλεκόμενες φυλές ή λαοί είχαν δύο υποχρεώσεις: να μην επαναστατούν και να πληρώνουν φόρους και άλλα έξοδα της

¹⁸ Hannah Arendt: *Introduction into Politics in The Promise of Politics*. Schocken Books, New York, 189. (Κυκλοφορεί στα ελληνικά από τις εκδόσεις Κέδρος, Η. Arendt, Υπόσχεση Πολιτικής, Εκδόσεις Κέδρος, Αθήνα 2009).

¹⁹ Appian: *History of Rome*: Preface Part 2. (Based on the translation by Horace White. New York-London, Macmillan, 1899. http://www.livius.org/ap-ark/appian/appian_preface_2.html)

²⁰ Livius: *The History of Rome*. The First Eight Books. Book I, Chap. I. Trans. with notes and illustrations by D. Spillan. London, MDCCCLIII. (<http://www.gutenberg.org/files/19725/19725-h/19725-h.htm>)

²¹ *The History of Rome by Titus Livius. Translated from the Original with Notes and Illustrations by George Baker, A.M.* New York: Peter A. Mesier et al., 1823. Vol. 1. (http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1754&layout=html#chapter_92568)

²² Polybios: *Histories*. Βιβλίο I. 62:8. (http://penelope.uchicago.edu/Thayer/E/Roman/Texts/Polybius/1*.html)

προστασίας τους. Περνώντας σε ένα πιο ουσιώδες θέμα, στο Βιβλίο II 47 ο ιστορικός αναφέρεται στο ρόλο των βασιλέων αναφορικά με την έχθρα και τη φιλία: «οι βασιλείς δεν θεωρούν κανέναν φυσικό εχθρό ή φίλο τους, αλλά υπολογίζουν τη φιλία και την εχθρότητα με μοναδικό μέτρο τις σκοπιμότητες»²³.

Ακόμα και αυτά τα σύντομα και τυχαία επιλεγμένα αποσπάσματα είναι αρκετά, κατά την προσωπική μου γνώμη, για να αποκαλύψουν μια από τις πιο σημαντικές και προφανώς διαδεδομένες πεποιθήσεις των αρχαίων συγγραφέων, πως οι φιλίες, μεταξύ τόσο ατόμων όσο και πολιτικά οργανωμένων ομάδων που ικανοποιούν έστω κάποια από τα κριτήρια του ιδανικού υπήρξαν σπάνιες. Ο Αριστοτέλης, ο Κικέρων, και μετέπειτα ο Montaigne, είναι απόλυτοι στο ότι αποτελούσε προνόμιο των λίγων να απολαμβάνουν και να μοιράζονται το μυστήριο της φιλίας. Ο Όμηρος, όπως οι ιστορικοί της επόμενης περιόδου, συνήθως έδινε πρωτεύουσα σημασία στην προσωπικότητα των ηγετών. Παρόλο που η ηγεμονία καθιστά τη φιλία φευγαλέα, η ορολογία της επιβίωσε σε ευφυή πλάσματα δικαίου. Τέτοια είναι η δύναμη αυτών των ιδεών και παραδειγμάτων τα οποία συνεχίζουμε να αναφέρουμε, να αναλύουμε και να συλλογίζομαστε, αντιμετωπίζοντάς τα ως πρότυπα παρά την υποψία, σε ορισμένες περιπτώσεις, ότι τα πράγματα έχουν παρουσιαστεί εκ των υστέρων πιο αισιόδοξα απ' ό,τι ήταν στην πραγματικότητα.

*

Η πολιτική σκοπιμότητα κυριαρχεί στις παρατηρήσεις του Μακιαβέλι για τη φιλία μεταξύ αρχόντων και *Stati*, πιστές στη συνολική του προσέγγιση για το πώς να αποκτηθεί, και ιδιαίτερα πώς να διατηρηθεί η ισχύς. Η αναμέτρηση όλων των επιθυμιών και ψευδαισθήσεων που έχουν προσαρτηθεί στο ζήτημα ανά τους αιώνες λαμβάνει χώρα σε λίγες ξερές προτάσεις. Ωστόσο, για αυτούς που θεωρούν το διάσημο Ιταλό μια αμοραλιστική, ψυχρά υπολογιστική, σκληρή και χαμαιλεοντική προσωπικότητα, μπορεί να αποτελέσει έκπληξη ότι ο Μακιαβέλι ανέμιξε πάνω στο θέμα αυτό αρχές αποδεκτής κοινωνικής συμπεριφοράς με θεωρίες ισχύος.

Το Κεφάλαιο XXI του Ηγεμόνα, σχετικά με τις ενέργειες των πολιτικών ηγετών «για να αποκτήσουν φήμη» (*stimato*, δηλαδή υπόληψη), επισημαίνει την αξιοπιστία. Η αξιοπιστία είναι ένα άχρονο χαρακτηριστικό παρόν σε κάθε τομέα της ζωής: «Ένας ηγεμών, γράφει ο Μακιαβέλι, αποκτά υπόληψη όταν παρουσιάζεται ο ίδιος είτε αληθινός φίλος είτε πραγματικός εχθρός»²⁴. Σε μια κατάσταση σύγκρουσης που ίσως να καταλήξει σε πόλεμο είναι επιθυμητό ο ηγεμόνας «να πάρει θέση ανοιχτά υπέρ ή εναντίον κάποιου, επιλογή που θα είναι πιο αξιόπιστη από το να παραμείνει ουδέτερος». Αυτά αφορούν στους ισχυρούς· το ερώτημα είναι κατά πόσο οι αδύναμοι θα πρέπει να έχουν παρόμοια συμπεριφορά όταν πρόκειται για μια σύγκρουση που χρήζει πολιτικής λύσης, συμπεριλαμβανομένης της πιθανότητας χρήσης ένοπλης βίας. Από ιστορικής άποψης η απάντηση φαίνεται να είναι θετική, εφόσον αποδεχτούμε μια θεμελιώδη αρχή αυτού που σήμερα αποκαλούμε διεθνή πολιτική (που ισχύει επίσης αναδρομικά): οι θέσεις των ισχυρών και των αδύναμων είναι σχετικές, αλλάζουν πάντα μέσα στο χρόνο, και αυτό το γεγονός προσφέρει ελπίδα στους αδύναμους.

Συνεπώς, κατά το Μακιαβέλι, η ιστορία και οι νόμοι της αυτόνομης πολιτικής απαιτούν και οι αδύναμοι να παρουσιάζουν συνέπεια στη συμπεριφορά τους. Γράφει για παράδειγμα, πως «οι αναποφάσιστοι ηγεμόνες, προκειμένου να αποφύγουν τον άμεσο κίνδυνο, υιοθετούν συχνότατα το δρόμο της ουδετερότητας, με αποτέλεσμα τις περισσότερες φορές να καταστρέφονται. Τα παραδείγματα στο κεφάλαιο αυτό συγκλίνουν στο ίδιο συμπέρασμα: σωφροσύνη και συνέπεια στην επιλογή των φίλων, πράγμα που επηρεάζει ποιοί θα είναι οι εχθροί σου: «Και εδώ πρέπει να σημειωθεί, ότι ένας ηγεμών οφείλει να αποφεύγει προσεκτικά να έχει κοινό σκοπό με οποιονδήποτε ισχυρότερο από τον ίδιο, με στόχο επίθεσης σε άλλη δύναμη, εκτός αν υποχρεωθεί να το κάνει από ανάγκη».

Πάντα με σύνεση και προσεκτικούς υπολογισμούς υπάρχουν περιστάσεις στις οποίες κάποιος οφείλει να ενεργεί σύμφωνα με τις συνθήκες και όχι κατά βούληση:

Και να μην θεωρείται ότι ένα κράτος μπορεί ποτέ να υιοθετήσει μια πορεία που είναι απόλυτα ασφαλής· αντιθέτως, ένας ηγεμόνας πρέπει να αποφασίσει να ρισκινδυνεύσει για κάθε αμφιβολία και αβεβαιότητα· διότι έτσι είναι τα πράγματα, ώστε μια ενόχληση δεν μπορεί να αποφευχθεί χωρίς

²³ Φυσικά, στην πράξη υπήρχε μεγάλη πολυπλοκότητα καταστάσεων και λύσεων. Η ρωμαϊκή πρακτική και το δίκαιο που αναπτύχθηκαν ανά τους αιώνες είναι πολύ πλούσια και ακόμη ανοιχτά προς διαφορετικές ερμηνείες σχετικά με τις λεπτομέρειες. Μια συνοπτική περίληψη στο: David J. Bederman: *International Law in Antiquity*. Cambridge, Cambridge University Press, 2001. Chapter 4: *Making friends: diplomats and foreign visitors in ancient times*; and Chapter 5: *Making faith: treaty practices amongst ancient peoples*.

²⁴ Τα ακόλουθα αποσπάσματα προέρχονται από αυτή την έκδοση: Niccolo Machiavelli, *The Historical, Political, and Diplomatic Writings*, vol. 2. *The Prince, Discourses on the First Ten Books of Titus Livius, Thoughts of a Statesman*. [1513]. Boston, J. R. Osgood and company, 1882.

(http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=775&layout=html#chapter_75867)

να κινδυνεύσουμε να εκτεθούμε σε μια άλλη. Και είναι ο ρόλος της σύνεσης να κρίνει αυτές τις στενοχώριες, και να αποδέχεται τη λιγότερο κακή ως καλή.

Ο ρεαλισμός του Μακιαβέλι εφαρμόζεται επιπλέον στο δράμα «ενός λαού που δεν έχει συνηθίσει την αυτοδιοίκηση» διότι, όντας αμαθής για τα δημόσια ζητήματα, όλα τα μέσα άμυνας ή επίθεσης, χωρίς να γνωρίζει τους ηγεμόνες ούτε να είναι γνωστός σε αυτούς», ο οποίος «*per alcuno accidente*», είτε από μια ευνοϊκή σύμπτωση καταστάσεων, είτε από απλή τύχη, τυχαίο συμβάν, ανακτά την ελευθερία του ύστερα από την εξαφάνιση ενός καταπιεστικού ηγέτη, «αποκτά εχθρούς, και όχι φίλους»²⁵. Υποστηρίζει ρητά πως η αρχαία ιστορία έχει προσφέρει τέτοια παραδείγματα: μπορούμε μόνο να υποθέσουμε σε ποιο βαθμό προέβλεψε το μέλλον, καθώς πρόκειται για ένα επαναλαμβανόμενο μοτίβο. Η Επαναστατική Γαλλία για κάποια χρόνια, και ακόμα περισσότερο, η σχετική τραγική σύγχρονη ιστορία της Αϊτής – για να αναφέρουμε μόνο δύο χαρακτηριστικές περιπτώσεις όπου ένα πλήθος πρωτότερα απρόβλεπτων αλλά όχι εντελώς απροσδόκητων καταστάσεων οδήγησαν ένα λαό σε μια μάχη για ελευθερία μόνο και μόνο για να καταλήξει περικυκλωμένος από εχθρούς.

Γενικότερα μπορούμε να πούμε πως, ενώ κατά τα μέσα του 20^{ου} αιώνα οι σύγχρονες πεποιθήσεις για την αυτοδιάθεση των λαών και των εθνών γινόντουσαν σταδιακά ηθικά και ακόμη και πολιτικά αποδεκτές, συγκεκριμένες περιπτώσεις αντιμετώπιζονταν και ακόμη αντιμετωπίζονται με καχυποψία, φόβο και απαντώνται κάποιες φορές με ένοπλη βία. Στην εποχή του, ο Μακιαβέλι ήταν πιθανώς μεταξύ των λίγων ατόμων που σκέφτονταν με μεθοδικότητα μακροπρόθεσμα σχέδια και στρατηγικές για τη διοίκηση οργανωμένων πολιτικών κοινοτήτων χάριν ενός υψηλότερου στόχου. Στο πλαίσιο αυτό, η σύνεση και η αξιολόγηση των πολιτικών σκοπών παίζουν κεντρικό ρόλο, όπως επίσης και ένας βαθμός δικαιοσύνης που εντάσσεται στην πρώτη. Σχετικά με το θέμα μας, κάποια αποφθέγματα που αποδίδονται σε αυτόν μπορεί να αξίζουν αναφοράς: επί παραδείγματι: «δεν είναι ποτέ σοφό να οδηγείς έναν εχθρό σε απόγνωση», ή «η αρχή της εχθρότητας είναι η πρόκληση βλάβης, και τα προνόμια είναι η αρχή της φιλίας» και διαπραττει μείζον σφάλμα αυτός ο οποίος, επιθυμώντας να κάνει κάποιον φίλο του, αρχίζει πλήττοντάς τον». Ας μην ξεχάσουμε επίσης τη σημαντική παρατήρηση στα σχόλια για τον Τίτο Λίβιο:

Θεωρώ απόδειξη εξαιρετικής σωφροσύνης οι άνδρες να απέχουν από απειλές και υβριστικές λέξεις προς οποιονδήποτε, επειδή κανένα από τα δύο μέσα δεν μειώνει με κάποιον τρόπο τη δύναμη του εχθρού: αλλά το ένα τον κάνει πιο προσεκτικό, και το άλλο αυξάνει το μίσος του προς εμένα, και τον καθιστά πιο επίμονο στις προσπάθειές του να σε πλήξει²⁶.

Σχεδόν ενάμιση αιώνα μετά το Μακιαβέλι, οι Συνθήκες της Βεστροφιάς (1648) έθεσαν τα θεμέλια αυτού που αργότερα ονομάστηκε το σύστημα των κυρίαρχων εθνών-κρατών. Τα κατά κύριο λόγο παρόμοια καθοριστικά Άρθρα 1 των Συνθηκών των Münster και Osnabrück θέσπιζαν μια «Χριστιανική, καθολική και μακροχρόνια Ειρήνη, και μια αληθινή και ειλικρινή Φιλία και Ομόνοια» μεταξύ των συμβαλλόμενων μερών, με σαφή στόχο αυτή η νέα κατάσταση να έχει οργανικό ρόλο στην παγιοποίηση και «την αμοιβαία διατήρηση μιας καλής και πιστής Γειτονίας» μεταξύ τους²⁷. Εκτοτε μια από τις σημαντικότερες έννοιες της φιλίας μεταξύ εθνών – πέραν της απλής έλλειψης εχθρότητας – είναι η εγγύηση των καλών σχέσεων γειτνίασης όσον αφορά στην κυριαρχία και εδαφική ακεραιότητα των κρατών. Μπορεί να υποθεθεί ότι αυτή είναι η μινιμαλιστική Δυτική ερμηνεία της φιλίας μεταξύ εθνών-κρατών. Μετά το 1945 παρουσιάστηκε από τους νικητές του Β' Παγκοσμίου Πολέμου ως μια από τις δομικές πολιτικές και νομικές αρχές της νέας διεθνούς τάξης πραγμάτων που εγκαινιάστηκε το 1945 με την ίδρυση των Ηνωμένων Εθνών.

*

Υπάρχει μια αντίληψη που εμμένει ανά τους αιώνες σύμφωνα με την οποία η λέξη «πολιτικές» προσδιορίζει ουσιαστικά συγκεκριμένες ενέργειες ενός προσώπου ή ενός επιλεγμένου κύκλου ατόμων οι οποίες μπορούν να πραχθούν μόνο από τους ίδιους, και κανέναν άλλο. Αποτελεί επίσης ευρέως διαδεδομένη άποψη ότι πριν το 19^ο αιώνα η πολιτική στην Ευρώπη αφορούσε στις εξωτερικές πολιτικές, μια επικοινωνία μεταξύ των ηγετών, και μετά τη Βεστροφιά, των εθνών-κρατών που αυτοί αντιπροσώπευαν. Τα εθνικά κράτη είχαν εξ αρχής οικειοποιηθεί κάποια προνόμια δράσης, μεταξύ αυτών το δικαίωμα κήρυξης πολέμου κατά την κρίση τους. Ορισμένες αρχές έγιναν λειτουργικές και αναπτύχθηκε ένα κανονιστικό πλαίσιο

²⁵ Discourses on the first ten books of Titus Livius. Chapter XVI. Ένας λαός που έχει μάθει να ζει υπό την εξουσία ενός ηγεμόνα διατηρεί με δυσκολία τις ελευθερίες του, αν απελευθερωθεί τυχαία. (http://oil.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=775&layout=html#chapter_75913)

²⁶ Βιβλίο II. Κεφάλαιο XXVI. *Contempt and insults engender hatred against those who indulge in them, without being of any advantage to them.*

²⁷ Δείτε το κείμενο των πραγματειών στο λατινικό πρωτότυπο και διάφορες μεταφράσεις στο: <http://www.pax-westphalica.de/ipmipo/index.html>.

σχετικά με «τις πολιτικές μεταξύ εθνών». Αξίζει να αναφερθούμε εκτενώς στον Jean Jacques Burlamaqui, τον Ελβετό νομικό, ο οποίος συνόψισε τις κυρίαρχες φιλοσοφικές θέσεις της εποχής του παραπέμποντας σαφώς σε αυτές τις «πολιτικές». Δηλώνει, μεταξύ άλλων, ότι «η γενική αρχή του νόμου των εθνών δεν αποτελεί τίποτα άλλο από τον γενικό νόμο της κοινωνικότητας, ο οποίος υποχρεώνει όλα τα έθνη που έχουν επαφή μεταξύ τους, να ασκούν αυτά τα καθήκοντα στα οποία υπόκεινται εκ φύσεως τα άτομα». Είναι επακόλουθο, σύμφωνα με τον ίδιο, πως:

Αυτές οι παρατηρήσεις μπορούν να μας προσφέρουν μια ακριβή εικόνα της τέχνης αυτής, τόσο απαραίτητης στους ηγέτες των κρατών, η οποία χαρακτηρίζεται συχνά ως *Πολιτική*. Η Πολιτική, σε σχέση με τα ξένα κράτη, είναι εκείνη η δεξιότητα βάσει της οποίας ένας κυρίαρχος φροντίζει για τη συντήρηση, ασφάλεια, ευημερία και δόξα του έθνους που κυβερνά, με σεβασμό στους νόμους της δικαιοσύνης και της ανθρωπότητας· δηλαδή χωρίς να βλάπτει τα άλλα κράτη, αλλά αντιθέτως δημιουργώντας πλεονεκτήματα για αυτά, τόσα όσα λογικά μπορούν να προσδοκούνται.

Δεν θα συζητήσω εδώ κατά πόσο η λέξη «πολιτική» είναι ο κατάλληλος όρος σε αυτό το πλαίσιο, αλλά τονίζω πως το γαλλικό πρωτότυπο είναι αυτό:

Ces remarques peuvent servir a nous donne une juste idée de cet art, si nécessaire aux conducteurs des États, qu'on appelle Politique. La POLITIQUE, considérée a l'égard des États étrangers, est cette habilité par laquelle un souverain pourvoit a la conservation, a la sûreté, a la prospérité et a la gloire de la nation qu'il gouverne (...). {*Κεφαλαία στο πρωτότυπο*}

Η αναλογία με την ορθή συμπεριφορά των ατόμων στην κοινωνία επανέρχεται στο προσκήνιο, με έμφαση στη σωφροσύνη: «Συνεπώς η πολιτική των ηγετών ομοιάζει με τη σύνεση μεταξύ των ιδιωτών». Ό,τι είναι ηθικά μη αποδεκτό μεταξύ των ατόμων πρέπει επίσης να αποφεύγεται μεταξύ ηγεμόνων: «όπως καταδικάζουμε (...) οποιαδήποτε πράξη ή πανουργία, η οποία τους κάνει να επιδιώξουν το προσωπικό τους όφελος εις βάρος των άλλων, οπότε μια παρόμοια πράξη θα ήταν κατακριτέα για τους ηγεμόνες, αν ήταν αποφασισμένοι να δημιουργήσουν πλεονεκτήματα για το δικό τους λαό πλήττοντας άλλα έθνη». Δίνεται ιδιαίτερη προσοχή στο συμφέρον του κράτους

που τόσο συχνά φέρεται να δικαιολογεί τις ενέργειες ή επιχειρήσεις των ηγεμόνων, δεν μπορεί να γίνει ουσιαστικά δεκτό για αυτό το σκοπό, αλλά καθόσον είναι συμβιβασίμο με το κοινό συμφέρον των εθνών, ή, παρομοίως, με τους αναλλοίωτους κανόνες της ειλικρίνειας, της δικαιοσύνης και του ανθρωπισμού²⁸.

Αν και «η συντήρηση, ασφάλεια, ευημερία και δόξα του έθνους» ως στόχοι της πολιτικής δεν έχουν κατά βάση αλλάξει από τότε, δεν πρέπει να λησμονηθεί πως οι μονάρχες της εποχής συχνά θεωρούσαν τα προσωπικά τους ή δυναστικά συμφέροντα ως συμφέροντα και των χωρών τους, ειδικά όσον αφορούσε στην ευημερία και τη δόξα. Η κοινωνικότητα υποδήλωνε, μεταξύ άλλων, ότι ο ηγέτης πρέπει να εννοεί αυτά που λέει. Μόνο υπό αυτή την προϋπόθεση θα μπορούσε να λάβει χώρα η πολιτική ως μια διαδικασία μεταξύ ίσων σε τάξη και ισχύ. Αυτό που ο Hans Morgenthau αποκαλούσε «την προσωπική ηθική της διεθνούς αριστοκρατίας» δεν ήταν «μυθοπλασία», όπως έλεγε, αλλά «πραγματικότητα»²⁹. Σήμερα κάποιος μπορεί μόνο να ελπίζει πως οι επικεφαλής του κράτους δεν ψεύδονται τόσο συχνά μεταξύ τους, όσο ίσως ψεύδονται στους ψηφοφόρους τους. Όπως έγραψε πρόσφατα ο John Mearsheimer, «οι ηγέτες φαίνονται πιο πρόθυμοι να πουν ψέματα στο λαό τους για ζητήματα εξωτερικής πολιτικής απ' ότι σε άλλες χώρες»³⁰.

*

Επιστρέφοντας στο θέμα της φιλίας στη διεθνή πολιτική στο πλαίσιο αυτό, είναι απαραίτητο να σημειωθεί ότι ένα από τα πιο συνεκτικά σύνολα ιδεών σχετικά με το γιατί θα πρέπει τα έθνη να είναι φίλοι, βασισμένο στη αναγκαιότητα που προκύπτει από το νόμο της φύσης, δίδεται από τον Emer de Vattel στο

²⁸ Jean-Jacques Burlamaqui, *The Principles of Natural and Politic Law* [1747]. Edition used: *The Principles of Natural and Politic Law*. Trans. Thomas Nugent, ed. and with an Introduction by Peter Korkman. Indianapolis, Liberty Fund, 2006. (http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1717&layout=html)

Η γαλλική έκδοση: *Principes du Droit Naturel* par J.J. Burlamaqui. Nouvelle edition revue et corrigée. Geneve-Copenhagen, MDCCCLVI, p. 174 Parte seconde, Chap. VI. §. VII page 199.

²⁹ Hans J. Morgenthau: *Politics among Nations. The Struggle for Power and Peace*. Brief Edition revised by Kenneth W. Thompson. Boston, McGraw-Hill 1993 [1948]. 235-39.

³⁰ John J. Mearsheimer: *Why Leaders Lie? The Truth about Lying in International Politics*. Oxford, Oxford University Press, 2011, 6. (Κυκλοφορεί στα ελληνικά από τις Εκδόσεις Πατάκη, John J. Mearsheimer, Γιατί οι πολιτικοί λένε ψέματα, Εκδόσεις Πατάκη, Αθήνα 2012).

έργο του *Law of Nations*, που εκδόθηκε πρώτη φορά το 1758³¹. Θεωρείται γενικά η πιο σημαντική και ευρύτερα γνωστή μελέτη πάνω στο ζήτημα το 18^ο αιώνα. Μελετήθηκε ενδελεχώς και χρησιμοποιήθηκε από ορισμένους Ιδρυτικούς Πατέρες των ΗΠΑ. Ειδικότερα το αφιερωμένο στο εν λόγω ζήτημα κεφάλαιο είχε απήχηση τον 20^ο αιώνα, και κάποια από τα επιχειρήματά του ανακλύπουν κατά διαστήματα στις σημερινές συζητήσεις. Όταν είχε συγγραφεί αυτό το βιβλίο, ήταν κοινή πεποίθηση των Ευρωπαίων ότι τα καθήκοντα, οι υποχρεώσεις προηγούνται των δικαιωμάτων, τόσο στην περίπτωση των ατόμων όσο και σε αυτή των εθνών.

Ένα έθνος³², σύμφωνα με τον Vattel, έχει επιτακτικά καθήκοντα προς τον εαυτό του: «Αν τα δικαιώματα ενός έθνους πηγάζουν από τις υποχρεώσεις του, είναι κυρίως από αυτές που αφορούν στον εαυτό του. Φαίνεται επιπρόσθετα ότι τα καθήκοντά του προς τους άλλους εξαρτώνται σε μεγάλο βαθμό από τα καθήκοντα προς τον εαυτό του, καθώς τα πρώτα πρέπει να ρυθμίζονται και να υπολογίζονται βάσει των τελευταίων»³³. Τα έθνη εκ φύσεως είναι υποχρεωμένα να «καλλιεργούν την ανθρώπινη κοινωνία», και αυτά τα «χρέη της ανθρωπότητας» είναι τα καθήκοντα, τα οποία «οι άνθρωποι οφείλουν ο ένας στον άλλο, καθώς οι άνθρωποι, δηλαδή ως κοινωνικά όντα σχεδιασμένα να ζουν στην κοινωνία». Οι νόμοι της φύσης υποχρεώνουν τα έθνη όταν αυτά καθορίζουν τα καθήκοντα των ατόμων, άρα «όποια καθήκοντα οφείλει ο κάθε άνθρωπος στους άλλους ανθρώπους, τα ίδια και ένα έθνος, με τον τρόπο του, οφείλει στα άλλα έθνη». Αυτό αποτελεί το θεμέλιο όλων των «κοινών υποχρεώσεων, εκείνων των χρεών της ανθρωπότητας, τα οποία δεσμεύουν αμοιβαία τα έθνη μεταξύ τους». Το πιο βαρυσήμαντο σημείο είναι πως «Αυτά αφορούν, κυρίως, στο να κάνουμε οτιδήποτε περνάει από το χέρι μας χάριν της συντήρησης και της ευτυχίας των άλλων, όσο μπορεί να συνάδει μια τέτοια πρακτική με τα καθήκοντά μας προς τον εαυτό μας». Η υποχρέωση να αναζητούμε φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών απορρέει άμεσα από αυτή την αρχή, θεωρούμενη ως μια πρωταρχική αρχή του νόμου της φύσης.

Η λογική που ακολουθείται σε αυτά τα συμπεράσματα είναι ορθή και εύκολη στην κατανόηση, αλλά πολύ πιο δύσκολη για εφαρμογή στην πραγματική ζωή. Εάν «απ' όλα τα καθήκοντα ενός έθνους προς τον εαυτό του το πρωταρχικό αντικείμενο είναι η διατήρηση και τελειοποίησή του, σε συνδυασμό με αυτή του κράτους του», λόγω της συμμετρίας των υποχρεώσεων κατά το νόμο της φύσης, όλα τα έθνη αναγκαστικά είναι δεσμευμένα να συνεισφέρουν στη διατήρηση και ευημερία των άλλων, «όσο μπορεί να ενεργήσει έτσι, χωρίς να εκτίθεται υπερβολικά το ίδιο», ή χωρίς να κάνει χρήση βίας. Το εμπόριο θεωρούνταν το κυριότερο μέσο, και ο Vattel συνδυάζει έξοχα τις αφηρημένες καθολικές υποχρεώσεις με ρεαλιστική προσαρμογή σε γεγονότα:

Κατά συνέπεια, όταν ένα γειτονικό έθνος δέχεται άδικα επίθεση από έναν ισχυρό εχθρό που απειλεί να το καταδυναστεύσει,—αν μπορείς να το υπερασπιστείς χωρίς να εκτεθείς ο ίδιος σε τεράστιο κίνδυνο, αναμφισβήτητα είναι καθήκον σου να το κάνεις. Ας μην ειπωθεί, ως ένσταση σε αυτό, πως ένας ηγέτης δεν πρέπει να εκθέτει τις ζωές των στρατιωτών του, για χάρη της ασφάλειας ενός ξένου έθνους με το οποίο δεν έχει συνάψει αμυντική συμμαχία.

Ο συμβιβασμός της απόλυτης κρατικής κυριαρχίας με τον παρομοίως απόλυτο χαρακτήρα του νόμου της φύσης θα μπορούσε με προσπάθεια να διατυπωθεί με λόγια, όπως δοκίμασε ο Vattel, οδηγώντας σε ένα εκπληκτικό κράμα γεωπολιτικής και κανονιστικών εκτιμήσεων κατάλληλο προς μετασχηματισμό σε θετικούς νομικούς κανόνες. Ωστόσο, ο συλλογισμός στο κεφάλαιο αυτό του βιβλίου προχωρά πολύ περισσότερο από μια αμοιβαία υποχρέωση των εθνών για διατήρηση και βοήθεια. Τα έθνη θα πρέπει να αγαπούν το ένα το άλλο, διότι μόνο τοιουτοτρόπως θα είναι ικανά – και υποχρεωμένα, φυσικά – να εγκαθιδρύσουν φιλικές σχέσεις:

Είναι αδύνατο τα έθνη να εκπληρώνουν αμοιβαία όλα αυτά τα καθήκοντα αν δεν αγαπούν το ένα το άλλο. (...) Κάθε έθνος οφείλει να καλλιεργεί τη φιλία των άλλων. Μια αληθινή φιλία θα βασιλεύει μεταξύ τους και αυτή η ευτυχής κατάσταση συνίσταται σε μια αμοιβαία στοργή. Κάθε έθνος είναι υποχρεωμένο να καλλιεργεί τη φιλία των άλλων εθνών, και να αποφεύγει προσεκτικά οτιδήποτε μπορεί να εξάψει την έχθρα τους εναντίον της. Τα σοφά και συνετά έθνη συνήθως ακολουθούν αυτή την πορεία από άποψη

³¹ The edition quoted here is: Emer de Vattel: *The Law of Nations, Or, Principles of the Law of Nature, Applied to the Conduct and Affairs of Nations and Sovereigns, with Three Early Essays on the Origin and Nature of Natural Law and on Luxury*. Edited and with an Introduction by Béla Kapossy and Richard Whitmore. Indianapolis, Liberty Fund, 2008. (http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=2246&layout=html)

³² Οι πρώτες γραμμές του έργου *The Law of Nations* αναφέρουν: «Τα έθνη ή κράτη είναι πολιτικά σώματα, κοινωνίες ανθρώπων ενωμένες με σκοπό να εξασφαλίσουν την κοινή τους ασφάλεια και ωφέλεια με κοινές προσπάθειες των ενωμένων τους δυνάμεων».

³³ Vattel op. cit.: Chapter II. *General Principles of the Duties of a Nation towards itself*.

άμεσου και τρέχοντος συμφέροντος: ένα πιο ευγενές, πιο γενικό, και λιγότερο άμεσο συμφέρον, αποτελεί σπανίως το κίνητρο των πολιτικών.

Ο λόγος που παρατίθενται αυτά τα μακροσκελή αποσπάσματα είναι ότι έχουμε μια σύνοψη των υφιστάμενων διλημάτων: σε ένα άναρχο διεθνές σύστημα η μόνη λογική εναλλακτική λύση μπροστά στην απειλή του πολέμου είναι το καθήκον των εθνών-κρατών να αναζητούν και να διατηρούν τη φιλία των άλλων εθνών, αποφεύγοντας οτιδήποτε μπορεί να την διακινδυνεύσει. Για τη θετική πορεία είναι απαραίτητη η εντατική συνεργασία σε πλήθος τομέων, με την ειδική, και διαχρονικά πιο σημαντική εφαρμογή της: το εμπόριο. Η ιστορία μας διδάσκει πως το εμπόριο μπορεί να διενεργηθεί με διάφορους τρόπους, από αμοιβαία εξασφαλισμένα προνόμια έως τη δημιουργία – άμεσα ή έμμεσα – τεράστιων ανισορροπιών μεταξύ των εταίρων και τη διάδοση ερίδων. Το 1848 έγινε μια προσπάθεια από τον Βρετανό Πρωθυπουργό Λόρδο Palmerston να εξηγηθεί η εν λόγω αντίφαση με αναφορά στα καθήκοντα σε διαφορετικό πλαίσιο: «Δεν έχουμε αιώνιους συμμάχους, και δεν έχουμε αέναους εχθρούς. Τα συμφέροντά μας είναι αιώνια και αέναα, και αυτά τα συμφέροντα είναι καθήκον μας να ακολουθήσουμε»³⁴. Έναν αιώνα νωρίτερα τα καθήκοντα, γράφει ο Vattel, αφορούσαν επίσης στα συναισθήματα. Τα έθνη πρέπει να αγαπούν το ένα το άλλο, όπως οι άνθρωποι:

Αν είναι αδιαφιλονίκητο πως οι άνθρωποι πρέπει να αγαπούν ο ένας τον άλλο ώστε να υπακούν στις επιταγές της φύσης και να εκτελούν τα καθήκοντα που αυτή τους αναθέτει, καθώς επίσης και προς δικό τους όφελος, —μπορεί να αμφισβητηθεί ότι τα έθνη τελούν υπό της ίδιας αμοιβαίας υποχρέωσης; Είναι ικανοί οι άνθρωποι, καθώς χωρίζονται σε διαφορετικά πολιτικά σώματα, να διαλύουν τους δεσμούς εκείνης της καθολικής κοινωνίας τους οποίους η φύση έχει εγκαταστήσει σε αυτούς;³⁵

Η παρουσίαση του προβλήματος υπό αυτό το πρίσμα καθίσταται κάτι περισσότερο από ένα ηθικό ζήτημα, είναι θέμα πεποίθησης. Ήταν ο Immanuel Kant που ανέπτυξε περαιτέρω την ιδέα της φιλίας ως καθήκον. Διατυπώνοντας πως «η φιλία, στην ιδεατή της μορφή, είναι η σύνδεση δύο ατόμων από αμοιβαία και ισάξια αγάπη και σεβασμό», διακρίνει τον φίλο κάποιου ατόμου από έναν φιλόφιλο, με τον πρώτο να έχει μια πιο περιορισμένη έννοια από τον τελευταίο: «Φίλος του ανθρώπου είναι αυτός που συμμετέχει από καλαισθησία στην ευημερία του είδους του, και ο οποίος ουδέποτε θα το ζημιώσει, παρά μόνο νιώθοντας λύπη. (...)». Έπειτα διευκρινίζει ότι:

Διότι η σχέση του προστάτη, ως ευεργέτη, με τον προστατευόμενο, είναι αδιαμφισβήτητη σχέση αγάπης, αλλά όχι φιλίας, αφού δεν απαιτείται ο ίδιος σεβασμός από τον καθένα. Το καθήκον να έχουμε καλή θέληση προς την ανθρωπότητα ως φίλος αυτής (ένας αναγκαίος συμβιβασμός), και η αποδοχή αυτού του καθήκοντος, λειτουργεί ως φρουρός έναντι της υπερηφάνειας, που τείνει συχνά να κυριαρχεί τους ευδαίμονες, οι οποίοι κατέχουν τους πόρους για καλές πράξεις³⁶.

Αποτελούν ένα έθνος και το κράτος του ηθικά άτομα που μπορούν να υποχρεωθούν να συμπεριφέρονται με κάποιο συγκεκριμένο και συντονισμένο τρόπο; Κατά τον 18^ο αιώνα υπήρχε διάχυτη αυτή η πεποίθηση και οι απολυτότητες του διαφωτισμού θα έφερναν δήθεν το θεωρητικό μοντέλο πιο κοντά στην πραγματικότητα. Πράγματι ένας λογικός μονάρχης, ο οποίος είχε πλήρη έλεγχο του κράτους και ήταν απόλυτα ταυτισμένος με αυτό θα μπορούσε να πεισθεί να ακολουθήσει ορισμένα μοτίβα συμπεριφοράς. Εξαρτιόταν από την προσωπικότητα του ίδιου ή της ίδιας. Η υπόθεση μπορεί να αφορά και στους εκλεγμένους ηγέτες των δημοκρατικών εθνών-κρατών του 20^{ου} αιώνα. Υποτίθεται ότι εκφράζουν την ενότητα του έθνους τους, και κατά συνέπεια βρίσκονται στην κατάλληλη θέση για να συνάψουν φιλίες, αρχικά μεταξύ τους, και έπειτα, λόγω του αξιώματός τους, μεταξύ του κράτους και άλλων. Η ανάγνωση και μόνο του καθημερινού Τύπου σχετικά με συνόδους κορυφής και διμερείς συναντήσεις δεν μπορεί παρά να θυμίσει σε κάποιον τον κώδικα τιμής των ηρώων, ή τα τυπικά που τηρούνταν ιστορικά από ηγέτες ομογενών ομάδων και φορέων, τα οποία δημιουργούν δεσμούς φιλίας μεταξύ των μελών τους.

³⁴ *Speech to the House of Commons*. Hansard, 1 March 1848 (Treaty of Adrianopole -Charges against Viscount Palmerston. HC Deb 01 March 1848 vol 97 cc66-123.

(http://hansard.millbanksystems.com/commons/1848/mar/01/treaty-of-adrianople-charges-against#S3V0097P0_18480301_HOC_8)

³⁵ Vattel, *op. cit.* *Book II*: Of a Nation considered in its Relations to others. *Chapter I*: Of the Common Duties of a Nation towards others, or of the Offices of Humanity between Nations.

³⁶ Immanuel Kant: *The Metaphysics of Ethics*. 3rd edition. Edinburgh, T. & T. Clark, 1886. *Of Friendship*. Sec. 46 - *Of the intimate Blending of Love with Reverence in Friendship*.

(http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=1443&layout=html)

Ποιον να πιστέψουμε; Τους προπάτορες των σύγχρονων οπτιμιστών, όπως τον Vattel ή τον Burlamaqui, οι οποίοι ήταν πεπεισμένοι ότι η ανθρωπότητα μπορούσε καλύτερα από την ωμή πολιτική, ή τον αποκαρδιωμένο σύγχρονό τους, Rousseau; Έχει η απαισιόδοξη εκτίμηση του τελευταίου, που προέκυψε σε μια ιδιαίτερα απογοητευτική περίοδο της ζωής του, κάποιο ενδιαφέρον; Δεν αφορά στην αλήθεια του πράγματος, αλλά στο γεγονός ότι το ολοένα αυξανόμενο πλήθος απογοητευμένων αντρών και γυναικών μπορεί ακόμα να αντιμετωπίζει τοιουτοτρόπως τον κόσμο, ειδικά τον κόσμο της πολιτικής, τοπικής και πλανητικής. Με την έντονη επιχειρηματολογία του, ο Rousseau γράφει στο κείμενο αυτό, το οποίο ακόμα και ο ίδιος θεώρησε αργότερα λιγότερο σημαντικό, πως:

Η ειλικρινής φιλία, η αληθινή εκτίμηση, και η τέλεια εμπιστοσύνη έχουν εγκαταλείψει τους ανθρώπους. Η ζήλια, η υποψία, ο φόβος, η ψυχρότητα, οι επιφυλάξεις, το μίσος και η απάτη κρύβονται συνεχώς κάτω από τη στολή και το παραπλανητικό πέπλο της ευγένειας· αυτή την περίφημη ευθύτητα και αβρότητα, την οποία οφείλουμε στο φως και στην ηγεσία αυτής της εποχής³⁷.

Όπως πολλές φορές τονίζεται σε αυτό το μικρό κείμενο, τα πιστεύω, τα συναισθήματα, οι εντυπώσεις, οι στιγμιαίες παρορμήσεις, και άλλα στοιχεία που θεωρούνται υποκειμενικά, θα πρέπει να συνυπολογίζονται όταν συζητείται το θέμα της φιλίας στις διεθνείς σχέσεις, όσο και τα γεγονότα και οι εξωτερικοί περιορισμοί που έχουν οι δρώντες. Αυτό ισχύει επίσης αναφορικά με εκείνους που συλλογίζονται τέτοια ζητήματα. Το *oeuvre* του Jean-Jacques Rousseau και ο αντίκτυπός του αποδεικνύουν πειστικά αυτή την υπόθεση.

*

Δεν μπορώ να αναρτήσω και να αναλύσω εδώ όλες τις εμφατικές αναφορές στη φιλία και στις φιλικές σχέσεις μεταξύ λαών, εθνών και εθνών-κρατών, οι οποίες έχουν μορφοποιηθεί από συγγραφείς που ανήκουν σε πολύ διαφορετικές σχολές σκέψης καθώς επίσης και επαναστάτες, αυτοδιορισμένους ηγέτες, ή αξιωματούχους, διπλωμάτες, αρχηγούς κρατών και κυβερνήσεων. Μετά τη Βεσφαλία υπάρχει πληθώρα τέτοιων δηλώσεων, που προέρχονται από άτομα συχνά αντίθετων κοσμοθεωριών. Κάποιες να ήταν ίσως ειλικρινείς, κάποιες καθαρή υποκρισία, άλλες να έγιναν με αμφιβολίες ή απλουστάτα από αφέλεια. Είναι σχεδόν αδύνατο να καταλήξουμε σε γενικά ισχύοντα συμπεράσματα βασιζόμενοι στη σύγκριση μεταξύ κειμένων και γεγονότων της εποχής. Οι αντιλήψεις, τα συναισθήματα, τα επίπεδα του φόβου, το θράσος, η εμπιστοσύνη ή η έλλειψη αυτής που διατυπώνονται σε ένα συγκεκριμένο πλαίσιο δεν είναι πράγματα μετρήσιμα, ίσως μόνο συγκρίσιμα. Ακόμη και αυτή η οδός είναι πολύ σχετική, αφού πολλά εξαρτώνται από το ποιος μιλάει, σε ποιον, πότε, γιατί, πως, και ούτω καθεξής – όπως και στην πολιτική.

*

Είναι προφανές πως υπάρχει μια χαρακτηριστική διαφορά μεταξύ της φιλίας, ως προσωπικό ζήτημα, και της φιλίας, ή απλά των φιλικών σχέσεων μεταξύ οργανωμένων ομάδων που λειτουργούν με συνέπεια προς πραγματοποίηση συγκεκριμένων στόχων, όπως η επιβίωση, τα υλικά συμφέροντα, η κυριαρχία ή κάποια σύμβολα, η δόξα, ο αυτοσεβασμός, η τιμή κλπ. Στη μετά τον Β' Παγκόσμιο Πόλεμο και σηματοδομένη από τον Ψυχρό Πόλεμο διεθνή πολιτική η συζήτηση για τις φιλικές σχέσεις μεταξύ κρατών, εθνών και λαών έπαιρνε γρήγορα τη μορφή συνθήματος. Δεδομένου του μυστηρίου, που για χρόνια περιέβαλλε την έννοια της φιλίας, θεωρούταν πως η επανάληψή του σε κάθε ευκαιρία όταν ήταν δόκιμο, ως μια παραδεκτή αλήθεια ή έναν κανονιστικό στόχο, θα οδηγούσε μια μέρα στην πραγματοποίησή του.

Ένα έγγραφο του ΟΗΕ του 1970 για τις «Αρχές του Διεθνούς Δικαίου σχετικά με τις Φιλικές Σχέσεις και τη Συνεργασία μεταξύ των Κρατών» επιβεβαίωσε τους θεμελιώδεις σκοπούς του οργανισμού: «η διατήρηση της διεθνούς ειρήνης και ασφάλειας και η ανάπτυξη φιλικών σχέσεων και συνεργασίας μεταξύ των εθνών»³⁸. Από τη μια πλευρά, ο Χάρτης του ΟΗΕ προτρέπει στο Προοίμιό του να δείχνουμε «ανεκτικότητα και να ζούμε μαζί ειρηνικά σαν καλοί γείτονες». Από την άλλη, το συχνά αναφερόμενο Άρθρο 2 καθορίζει έναν από τους σκοπούς του ΟΗΕ ως εξής: «Να αναπτύξουμε φιλικές σχέσεις μεταξύ των εθνών βασισμένες στο σεβασμό για την αρχή της ισότητας των δικαιωμάτων και της αυτοδιάθεσης των λαών, και να λάβουμε άλλα κατάλληλα μέτρα για να ενδυναμώσουμε την παγκόσμια ειρήνη». Η χρήση του ρήματος «αναπτύσσω» στην πρόταση αυτή ήταν σε συμφωνία με τις πολιτικές πραγματικότητες του 1945: δεν είχαν ακόμη δημιουργηθεί φιλικές σχέσεις μεταξύ εθνών (ή κρατών, είναι όροι ισάξιοι σε αυτή την περίπτωση). Η παραδοσιακή σημασία του όρου «φιλικές σχέσεις», η έλλειψη εχθρότητας, επιβεβαιώνεται εδώ με ενεργό

³⁷ A Discourse on the Moral Effects of the Arts and Sciences in Jean-Jacques Rousseau: *The Social Contract and Discourses* [1761]. Translated with an Introduction by G.D. H. Cole, London-Toronto, J.M. Dent and Sons, 1923. (http://oll.libertyfund.org/index.php?option=com_staticxt&staticfile=show.php%3Ftitle=638&layout=html#c_if0132_footnote_nt051)

³⁸ *Declaration on Principles of International Law concerning Friendly Relations and Cooperation among States in Accordance with the Charter of the United Nations*. 24 October 1970. Resolution 2625 (XXV) Adopted by the General Assembly during its Twenty-fifth Session. (<http://daccess-dds-ny.un.org/doc/RESOLUTION/GEN/NR0/348/90/IMG/NR034890.pdf?OpenElement>)

και θετικό τρόπο, και επιπλέον ως μια πηγή υποχρεώσεων. Στη διακήρυξη του 1970 οι τρεις πρώτες αρχές, από τις επτά, ασχολούνται με την αποφυγή χρήσης βίας ή απειλής με βία, την ειρηνική επίλυση των διαφορών, και τη μη-επέμβαση στα εσωτερικά θέματα των κρατών. Καταρχήν, «τα Κράτη θα απέχουν στις διεθνείς τους σχέσεις από την απειλή ή χρήση βίας εναντίον της εδαφικής ακεραιότητας ή πολιτικής ανεξαρτησίας οποιουδήποτε Κράτους, ή από ενέργειες κατ' οποιονδήποτε τρόπο ασύμφωνες με τους σκοπούς των Ηνωμένων Εθνών». Τα κράτη «θα επιλύουν τις διεθνείς τους διαφορές με ειρηνικά μέσα με τέτοιο τρόπο ώστε να μην διακινδυνεύονται η διεθνής ειρήνη και ασφάλεια και δικαιοσύνη», και έχουν καθήκον να «μην παρεμβαίνουν σε ζητήματα εντός της εγχώριας δικαιοδοσίας οποιουδήποτε κράτους, σύμφωνα με το Χάρτη». Οι δηλώσεις αυτές υποδεικνύουν καχυποψία μεταξύ εκείνων των κρατών τα οποία διαπραγματεύτηκαν τη διακήρυξη παρά την υλοποίηση των «χρεών της ανθρωπότητας», με τη λογική του Emer de Vattel. Το γενικό κλίμα του Ψυχρού Πολέμου δεν επέτρεπε πολλούς συμβιβασμούς, ωστόσο οι πρωταγωνιστές σύνησαν τη Διακήρυξη για τις «φιλικές σχέσεις» γνωρίζοντας καλά πως αυτές δεν υπήρχαν μεταξύ τους.

Η κατάσταση ήταν διαφορετική εντός των μπλοκ. Σε κάθε ευκαιρία, ο σοσιαλιστικός κόσμος υπογράμιζε με περηφάνια τις φιλικές σχέσεις μεταξύ των κρατών του. Γίνονταν επίσης αναφορές στην αδελφότητα των ανθρώπων, και ακόμα για την αγάπη προς τη Σοβιετική Ένωση, τους ηγέτες και τα σύμβολά της³⁹. Όχι μόνο παρατηρητές, αλλά και πολλοί από εκείνους που ζούσαν υπό σοσιαλιστικά καθεστώτα γνώριζαν ότι όλα αυτά ήταν λόγια του αέρα, προπαγάνδα που στόχευε στον αντιπερισπασμό, στην απάτη, στη χειραγώγηση. Αλλά, και πάλι, σαν σύνθημα, ανέκυπτε με πλήρη σοβαρότητα και ενθουσιασμό ως προαπαιτούμενο των πολιτικών εκδηλώσεων σε όλα τα επίπεδα.

Στον ελεύθερο κόσμο, στο σημείο που το επέτρεπαν οι γεωπολιτικές πραγματικότητες, οι ΗΠΑ ακολούθησαν την παράδοση που ξεκίνησε από τη Διακήρυξη της Ανεξαρτησίας (4 Ιουλίου, 1776), η οποία ανέφερε, μεταξύ άλλων, ότι ο λαός του νέου ανεξάρτητου κράτους «θα τους αντιμετωπίζει («τους Βρετανούς αδελφούς») όπως αντιμετωπίζει το υπόλοιπο ανθρώπινο είδος, εχθρούς στον πόλεμο, φίλους στην ειρήνη». Η συμβουλή του George Washington στην αποχαιρετιστήρια του δήλωση δεν μπορούσε πλέον να υπολογιστεί μετά τον Α' Παγκόσμιο. Είπε γενικότερα ότι «Ο μεγάλος κανόνας της συμπεριφοράς μας προς ξένα έθνη έγκειται στην διεύρυνση των εμπορικών μας σχέσεων, στο να έχουμε όσο το δυνατόν μικρότερη πολιτική σύνδεση με αυτούς». Σχετικά με την Ευρώπη, ήταν πιο συγκεκριμένος: «θα πρέπει να είναι ανόητο για μας να εμπλακούμε με τεχνητούς δεσμούς στις συνηθισμένες περιπέτειες της πολιτικής της, ή στους συνηθισμένους συνδυασμούς και συγκρούσεις των φιλικών ή εχθρικών της σχέσεων»⁴⁰. Έκτοτε οι ΗΠΑ υποχρεώθηκαν από εθνικά συμφέροντα ή άλλες θεωρήσεις να εμπλακούν στα ζητήματα του κόσμου, συχνά με στρατιωτική ισχύ. Η επίσημη γλώσσα χρησιμοποιούσε για δεκαετίες τους όρους «φίλοι και σύμμαχοι» μαζί. Ήταν και είναι πάντα ξεκάθαρο ποιοί είναι σύμμαχοι των ΗΠΑ, καθώς υπονοείται πως οι σύμμαχοί της είναι επίσης φίλοι, αλλά η διατύπωση δείχνει επιπλέον ότι θα μπορούσαν να υπάρχουν φίλοι ελλείψει μιας επίσημης σύναψης συμμαχίας, μια συνθήκη ή συμφωνία, ανεξάρτητα από το όνομά της. Η αμερικανική διπλωματική ιστορία και η εξέλιξη των εξωτερικών της σχέσεων αποδεικνύουν πειστικά πως όταν η αμερικανική κυβέρνηση χρησιμοποιεί αυτές τις έννοιες, εννοεί αυτά που λέει.

Ένα σημαντικό πρόβλημα με τη χρήση των όρων φίλος, φιλία, και ακόμη και του όρου φιλικές σχέσεις στη διεθνή πολιτική, δηλαδή την πολιτική μεταξύ εθνών-κρατών, έγκειται στο ότι δημιουργεί προσδοκίες που δεν μπορούν πάντα να υλοποιηθούν. Κάποιες φορές αυτές οι προσδοκίες είναι αμοιβαίες και τίθενται πολύ ψηλά. Ωστόσο, ακόμη και στην περίπτωση της κενής νοήματος ρητορικής θα απαιτηθούν κάποιες αμήχανες εξηγήσεις όταν πλέον η ορολογία δεν χρησιμοποιείται μεταξύ των συμβαλλόντων. Η πικρία, ο εκνευρισμός, και ακόμα και καθαρή αντιπάθεια θα προκληθούν με μεγάλη βεβαιότητα.

Συνεπώς, το να προσδιορίσουμε τις διακρατικές σχέσεις με τους όρους της καλής πίστης και φιλίας, συμπεριλαμβανομένου και του πιο αδύναμου όρου «φιλικές σχέσεις», συνεπάγεται ορισμένους κινδύνους, που προκύπτουν από το γεγονός πως ο ομιλητής περιορίζεται σε μια κατάσταση, η παρέκκλιση από την οποία φέρει ένα υψηλό ηθικό τίμημα. Είναι γενικά αποδεκτό πως οι φίλοι εμπιστεύονται ο ένας τον άλλο, συμπεριφέρονται ειλικρινώς, και δεν χρειάζεται απαραίτητα «να καταφεύγουν στη δικαιοσύνη» για να

³⁹ Μια ακραία περίπτωση είναι η διακήρυξη του πρώην Αλβανού δικτάτορα Enver Hoxha, που είπε σε μια συνάντηση στη Μόσχα το 1960 ότι «Ο αλβανικός λαός θα έφευγε στη φωτιά για τους αληθινούς τους φίλους, και τέτοιο φίλο αποτελεί η Σοβιετική Ένωση για τον αλβανικό λαό. Και αυτά δεν είναι λόγια του αέρα. Εκφράζω εδώ τα συναίσθημα του λαού μας και του Κόμματός μας, και να μην πιστέψει ποτέ κανείς πως αγαπάμε τη Σοβιετική Ένωση και το Κομμουνιστικό Κόμμα της Σοβιετικής Ένωσης για τα ωραία μάτια κάποιου ή για να ευχαριστήσουμε κάποιον, αλλά επειδή χωρίς τη Σοβιετική Ένωση δεν θα υπήρχε ελεύθερη ζωή στον κόσμο σήμερα, ο φασισμός και ο καπιταλισμός θα κυριαρχούσαν παντού. Για αυτό αγαπάμε και πάντα θα είμαστε πιστοί στη Σοβιετική Ένωση και στο Κόμμα του μέγα Λένιν». (Enver Hoxha: Speech before the Meeting of 81 Communist and Workers Parties. Moscow, 16 November, 1960.

(<http://www.marxists.org/reference/archive/hoxha/works/nov1960.htm>)

⁴⁰ George Washington's *Farewell Address*. 1796. (http://avalon.law.yale.edu/18th_century/washing.asp)

επιλύσουν διάφορα προβλήματα, παρεξηγήσεις κλπ., που μπορεί να προκύψουν μεταξύ τους. Η αρχή του *pacta sunt servanda*, θεωρούμενη ως η βάση του διεθνούς κοινωνικού συμβολαίου, δεν έχει ιδιαίτερη σημασία μεταξύ φίλων, διότι το λιγότερο που προσδοκούν είναι η εκπλήρωση όλων των ηθικών και άλλων υποχρεώσεων που ενυπάρχουν στην έννοια της φιλίας. Η αυτοβοήθεια φαίνεται να έχει δευτερεύοντα ρόλο, αφού η βοήθεια του άλλου που έχει ανάγκη είναι εξίσου φυσική, ανεξάρτητα από την προσπάθεια ή το τίμημα. Οι φίλοι δεν έχουν αμφιβολίες ή υστεροβουλίες· δεν ψεύδονται, δεν κατασκοπεύουν ή χειραγωγούν ο ένας τον άλλο. Πιο σημαντικά, οι φίλοι δεν προδίδουν ο ένας τον άλλο.

Συμβαίνει, ωστόσο. Όταν κάτι παρουσιάζεται σε μια τέτοια σχέση που ερμηνεύεται από το ένα μέλος και το περιβάλλον ως προδοσία της φιλίας μπορεί να προκληθούν ευρύτερες συνέπειες, όχι μόνο στις διμερείς επαφές αλλά επιπλέον στο επίπεδο του συστήματος των εθνών-κρατών. Η δήλωση του Λόρδου Palmerstone δείχνει μια προφανή ανησυχία προς οποιαδήποτε εμφοτική δέσμευση σε αυτό το θέμα, αλλά όπως υπονόησα πρωτύτερα, η αντικατάσταση της ιδέας της φιλίας εν γένει με αγνά(απαθή) συμφέροντα εμπορικό-οικονομικής φύσεως, είναι εξίσου απίθανη. Στις τελευταίες δύο δεκαετίες έχει γίνει προσπάθεια να αντικατασταθεί η έννοια με την επαγγελματική διατύπωση «στρατηγική συνεργασία», με χρήση αδιακρίτως από όλα τα κράτη, τόσο μικρές όσο και μεγάλες δυνάμεις. Με ένα αδιευκρίνιστο νόημα, αυτή η ορολογία δεν φέρνει κάτι καινούργιο, σε σχέση με το θέμα μας⁴¹.

Τέλος, λίγα πράγματα για την «κρατική μοναξιά» στις διεθνείς σχέσεις. Δεν είναι εύκολο για ένα κράτος, ειδικά για ένα καινούργιο, να αποκτήσει φίλους μεταξύ άλλων κρατών. Ένα νέο κράτος μπορεί να αισθάνεται μοναχικό από την αρχή, ή χειρότερα, να πρέπει να αντιμετωπίσει παντού εχθρούς. Μια από τις περισσότερο γνωστές περιπτώσεις του 20^{ου} αιώνα αποτελεί η Σοβιετική Ένωση. Οι περιστάσεις που περιέβαλλαν την ίδρυσή της πολλαπλασίασαν μεταξύ των ηγετών της τα παραδοσιακά αισθήματα ανασφάλειας που ήταν χαρακτηριστικά στη Ρωσική Αυτοκρατορία. Ακόμα και σήμερα το ρητό που αποδίδεται στον Αλέξανδρο III συνεχίζει να αναφέρεται από πολιτικούς και αναλυτές στη Ρωσική Ομοσπονδία: «Η Ρωσία είχε δύο μόνο φίλους στον κόσμο, το στρατό και το ναυτικό της». Ο George Kennan σωστά εντόπισε το 1946 ως την κύρια πηγή της σοβιετικής στρατηγικής ένα από τα βασικά θέματα της «επίσημης μηχανής προπαγάνδας»: «{Η} ΕΣΣΔ ζει ακόμα σε ανταγωνιστικό «καπιταλιστικό κλοιό» με τον οποίο μακροπρόθεσμα δεν μπορεί να υπάρξει μόνιμη ειρηνική συνύπαρξη». Και πιο μετά στο διάσημο μήνυμά του δήλωσε επίσης εύστοχα πως εκείνα τα κράτη και οι μη-κρατικοί δρώντες οι οποίοι σύμφωνα με την επίσημη θέση θεωρούνταν φίλοι και υποστηρικτές του σοβιετικού κράτους δεν ήταν παρά «υπηρεσίες που χρησιμοποιούνταν για τη διάδοση των πολιτικών» στο «ανεπίσημο, ή υπόγειο επίπεδο»⁴².

Αναμφίβολα, αποτελεί μια δραματική στιγμή όταν οι ηγέτες ενός κράτους μαζί με την κοινή γνώμη πρέπει να αποδεχθούν πως η χώρα τους δεν έχει φίλους στην κοινότητα των κρατών, γενικότερα, ή σε τοπικό επίπεδο, συμπεριλαμβανομένων των γειτόνων της. Το να γνωρίζει κάποιος ότι δεν έχει φίλους δεν σημαίνει απαραίτητα ότι περιστοιχίζεται από εχθρούς. Μπορεί απλώς να σηματοδοτεί, και αυτό πιθανότατα να είναι αβάσταχτο, ότι το κράτος ως διεθνής δρών δεν είναι άξιο προσοχής.

*

Μετάφραση από Αγγελική Νεβσεχιρλίογλου

*

<http://www.southeast-europe.org>
dke@southeast-europe.org

© DKE 2012

Σημείωση: Σεβαστοί ερευνητές, αν κάνετε μια αναφορά σε αυτό το τμήμα ή απόσπασμα του άρθρου, παρακαλούμε στείλτε μας ένα e-mail στο dke@southeast-europe.org για να μας το δηλώσετε.

Παρακαλούμε αναφερθείτε στο άρθρο ως εξής:

Gáspár Bíró: Η Φιλία στη Διεθνή Πολιτική. (Μετάφραση από Αγγελική Νεβσεχιρλίογλου) *Délkelet Európa - South-East Europe International Relations Quarterly*, Τόμος 2, No.4 (Χειμώνας 2010/4) σελ. 14.

Σας ευχαριστούμε για την συνεργασία σας. *Αρχισυντάκτης.*

⁴¹ Για τις ασάφειες της έννοιας «στρατηγική συνεργασία» που χρησιμοποιείται από την ΕΕ βλ. Rosa Balfour: *EU Strategic Partnerships: are they worth the name?* European Policy Centre. 15 September 2010.

(http://www.epc.eu/documents/uploads/pub_1145_eu_strategic_partnerships_-_are_they_worth_the_name.pdf).

Anne Schmidt: *Strategic Partnerships - a contested policy concept. A review of recent publications.* German Institute for International and Security Affairs. 2010/7.

(http://www.swp-berlin.org/fileadmin/contents/products/arbeitspapiere/FG%201%20discussion%20paper_Anne%20Schmidt.pdf)

⁴² *Telegram.* The Charge in the Soviet Union (Kennan) to the Secretary of State. Secret. Moscow, February 22, 1946. (<http://www.gwu.edu/~nsarchiv/coldwar/documents/episode-1/kennan.htm>)